

Grofovi Grašalkovići (Grassalkovich) i kolonizacija Bačke

dr. sc. Ladislav Heka*

Sažetak

Obitelj Grašalković (Grassalkovich) bila je jedna od najznačajnijih i najutjecajnijih hrvatsko-mađarskih porodica. Njezini članovi su se početkom XVIII. stoljeća uzdignuli iz redova nižeg-srednjeg plemstva, pa je Antun I. Grašalković stekao barunat, a potom je dobio i grofovski naslov uz pridjevak de Gyarak. Pridjevak je dobio po općini Gyarak (slov. Kmeťovo, ranije Đarak) u županiji Nyitra, u današnjoj Slovačkoj. Usto je obnašao najviše državne dužnosti za vladanja Marije Terezije, a bio je i jedan od najbogatijih stanovnika Ugarske. Ostao je upamćen po gradnji brojnih crkava, samostana, dvoraca, ali i škola, a napose po kolonizaciji koju je uspješno proveo najprije na svojim imanjima, a zatim i u Bačkoj, gdje je ostavio duboki trag. Naseljavanjem opustošenih krajeva njemačkim pučanstvom, ali i Slovacima i Madarima, Bačka je obnovljena, a poljodjelstvo i obrt su počeli novi uzlet. Njegov sin Antun II. Grašalković je uzdignut u status carskoga hercega, ali on ni približno nije bio toliko sposoban kao njegov otac, napose ne glede upravljanja golemim posjedima koje je priskrbio grof Grašalković. Unuk Antuna I. Grašalkovića i sin Antuna II. je ujedno i zadnji muški član ovoga roda. Kako nije imao potomaka, to su nakon njegove smrti 1841. godine, posjede naslijedile ženske članice obitelji. No, tada su mnoga od Grašalkovićevih imanja već bila prezadužena, pa je tako obiteljski posjed stečen stotinjak godina ranije postupno nestao. Budući da su Grašalkovići rodbinskim vezama bili povezani s nekima od najuglednijih i najmoćnijih velikaških obitelji kao što su knezovi Esterházyjevi, grofovi Forgách, Drašković, Haller, Viczay, Khuen-Héderváry, stoga je i nakon izumiranja muške grane obitelji, ime Grašalkovića nastavilo živjeti preko pripadnika ovih porodica, ali i kroz dvorce koje su za života sagradili, napose one u Požunu, Baji i Gödöllőu.

Ključne riječi: Grašalkovići, baruni, grofovi, knezovi, Bačka, kolonizacija, merkantilizam, indigenat

---

* docent, Pravni fakultet, Institut za komparativno pravo, Segedin

Uvod

Premda je obitelj Grašalković (Grassalkovics) imala istaknutu ulogu u političkom, gospodarskom i pravnom životu Habsburške Monarhije XVIII. i XIX. stoljeća, ipak je u hrvatskoj historiografiji relativno rijetko njihovo spominjanje. Razlog možemo tražiti u činjenici što su se relativno rano pomadarily, a usto su bili beskrajno odani bečkome dvoru, pa se dakle i ne mogu smatrati zastupnicima hrvatskih nacionalnih interesa. No, ova obitelj je u protekla dva i pol stoljeća bila gotovo zaboravljena i u Mađarskoj, te je tek 2011. godine, u vrijeme mađarskoga predsjedanja Europskom unijom poraslo zanimanje za Grašalkoviće. Tada su, naime, u nekadašnjoj palači grofa Antuna Grašalkovića u Gödöllőu održani brojni skupovi i konferencije čelnika EU.¹ U Slovačkoj se Grašalkovići spominju ponajviše po svojoj palači u Požunu, današnja Bratislava, u kojoj se nalazi rezidencija slovačkoga predsjednika, dok su za Austrijance Grašalkovići tek jedna od brojnih njihovih velikaških porodica. Čini se kako su Hrvati pokazali najmanje zanimanja za proučavanje povijesne uloge ove obitelji, premda izvori ukazuju na to da su Grašalkovići bili Hrvati Bunjevci, koji su se u vrijeme najvećega vala doselidbe Hrvata u Ugarsku, tijekom XVI. stoljeća naselili na područje Šopronske županije (Závodszy 1931).

Držim kako je vrijedno istražiti i povijest Grašalkovića, jer se radi o porodici koja je najviše napredovala u hijerarhiji od svih bunjevačkih obitelji. U svojim ranijim knjigama, studijama i natuknicama u *Leksikonu podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* dijelom sam predstavio ovu obitelj kao jednu od bunjevačko-hrvatskih porodica koje su živjele u Segedinu ili su na drugi način bile povezane s gradom. Pritom treba napomenuti kako je uspon Grašalkovića vezan uz početak XVIII. stoljeća, polovicom stoljeća je Antun Grašalković nakon barunskoga, dobio i grofovski naslov, njegov sin Antun je pak potkraj istoga stoljeća uzdignut u čast carskoga hercega i dospio je u središte političkoga, gospodarskoga i kulturnoga života. Njegov je sin Antun III. postupno izgubio golemo obiteljsko bogatstvo i moć. Kako je bio zadnji muški član ove porodice, to je njegovom smrću 1841. izumrla muška grana ove znamenite obitelji. Grašalkovići su dakle, „ni iz čega“ postali bogati i moćni, a zatim su nakon tri naraštaja nestali, ali su za sobom ostavili tragove, koji i danas promiču njihovo ime na području cijele nekadašnje Habsburške Monarhije. No, o samome etničkome podrijetlu i počecima ove obitelji se malo zna. Mađarski izvori većinom ističu da su bili Hrvati, Ivan Kukuljević i Ede Margalits spominju njihovo bunjevačko podrijetlo, neki slovački autori smatraju da je porodica mogla biti slovačkoga podrijetla (zbog transkripcije prezimena, koju Slovaci pišu u obliku Grasalkovič), a ponegdje se može naići i na proizvoljnu i povijesno neutemeljenu tvrdnju da je riječ

¹ U vrijeme mađarskoga predsjedanja Europskom unijom 2011. godine upravo je u ovome dvorcu bilo mjesto održavanja brojnih skupova i konferencija. U spomen na 260. obljetnicu posjeta kraljice Marije Terezije Gödöllőu, te 240. godišnjicu smrti Antuna Grašalkovića, grad Gödöllő je 2011. proglasio Godinom proslave baroka. Tada su među inim, predstavljeni i posebna marka posvećena Grašalkovićima, ali i „Grašalkovićeve torta“ napravljena prema okusima koje su preferirali grof i njegova obitelj.

o „Srbima katolicima“.² No, daleko najveći dio autora slaže se da su Grašalkovići podrijetlom bili Hrvati koji su bježeći pred Osmanlijama utočište našli na području Gornje Ugarske, najprije u okolici Soprona, a kasnije su se pomaknuli bliže Požunu i Trnavi u današnjoj Slovačkoj.

Slika 1. Grašalkovičeva palača u Bratislavi

Hrvati u Gornjoj Ugarskoj (današnjoj Slovačkoj)

Hrvati su se za vrijeme turskih provala (najvećim dijelom od tridesetih godina XVI. stoljeća do kraja toga stoljeća) iz hrvatskih krajeva sklonili na Moravskom polju (Donja Austrija) i u današnjoj Slovačkoj, napose na području oko Požuna, ali i Trnave i Nitre, gdje su naselili oko 70 naselja.³ „U tri selidbena vala (1530/40-ih, početkom 1550-ih i 1560/70-ih godina) stigli su u Záhorie, pridunavsko područje i krajeve pod Malim Karpatima (svetojursko i pezinsko vlastelinstvo, vlastelinstvo Červený Kamen, vlastelinstvo Dobrá Voda, Smolenice i područje Trnave)“ (Holjevac i Jelić 2001).

Moravski Hrvati, slovački Hrvati, gradišćanski Hrvati kao i oni s Moravskog polja činili su jednu cjelinu kako u zemljopisnom tako i u gospodarskom i geopolitičkom pogledu, a povezivala ih je i pripadnost katoličkoj vjeri. Spominje se da su već do 1580. u selima gdje su bili većinsko pučanstvo izgradili svoje crkve, imali su svoje seoske knezove, suce, svećenike, službu Božju na materinskom jeziku i na taj način su sačuvali svoj identitet i vjeru napose u vrijeme prisilne njemačko-mađarske reformacije. Kanonski vizitator je u Zahorskoj Bystrici 1561.-1562. godine zabilje-

² Tako Dragomir Acović u svom uratku pod naslovom „Kneževi Gražalkovići od Đarka“ (<http://srpskoheraldickodrstvo.com/documents/heraldika/03-grazalkovic.pdf>), drži da bi „Gražalkovići“ (autor prezime navodi u obliku Gražalkovići, premda ispravno citira da se mađarski ime piše „Grasalkovics“) mogli biti Srbi katolici ili prečanski Srbi. Na ovaj potonji zaključak dolazi stoga što Grašalkovići šute o svojem podrijetlu, a „to je svojstveno prečanskim Srbima“. Ovaj „dokaz“ dakako, ne možemo uzeti ozbiljno, pa ga ni ne držim potrebnim osporavati.

³ Od naselja s većinskim hrvatskim pučanstvom poznati su: Zahorske Bystrice, Devinska ili Tibinska Nova Ves (1559. je zabilježena kao Horvát Újfalü – Hrvatska Nova Ves). Čunovo, Hrvatski Jandrof (slovački naziv Jarovce je naselje dobilo 1947. godine, dok ga 1659. vizitator bilježi pod imenom Horwáth Jandorf), Šenkvice i Hrvatski Grob.

žio da je tamo stanovalo hrvatsko pučanstvo, da su imali vlastitog kneza koji je služio i svetu misu na njihovom jeziku (Krpan 1988). Hrvatski kmetovi su nastanjivali dvadesetak sela, a obrtnici i trgovci su živjeli u gradovima, napose u Trnavi i Požunu.⁴ Asimilacija je i ovdje bila brža u gradovima, a nešto sporija u selima.⁵ Premda se danas nekadašnji Hrvati u nacionalnom pogledu uglavnom izjašnjavaju kao Slovaci, ipak spomen na svojedobnu njihovu prisutnost nalazimo primjerice u vrlo čestom slovačkom prezimenu Horvat⁶, ili pak u prezimenima koja završavaju na -ič, kakvo je primjerice i ono grofova – knezova Grašalkovića, koje Slovaci pišu u obliku Grašalkovič. Upravo su oni svojim velebnim dvorcima – palačama ostavili dubok trag u Slovačkoj, Mađarskoj, ali i u Bačkoj.

Gornja Ugarska je dobila na značenju tijekom turskih osvajanja, kada je nakon Mohačkoga boja (29. kolovoza 1526.) velik dio Ugarske dospio u ruke Osmanlija, zbog čega je 1536. godine upravno sjedište premješteno u Požun. Ovdje je bila prijestolnica kraljeva, nadbiskupa i plemstva, u Požunu su održavani državni sabori, a u razdoblju od 1536. do 1830. je jedanaest kraljeva okrunjeno u katedrali sv. Martina. Grad je svoj status učvrstio 1541. kada je u turske ruke pao i Budim te je time počela sto pedeset godišnja okupacija Ugarske. Kako je sjever zemlje bio zaštićen od turskih provala, jačala je i uloga tamošnjih gradova, a napose Trnave, koja je bila kulturno-prosvjetno i crkveno središte s isusovačkim sveučilištem. Kvetoslava Kučerová piše da je na Trnavskom sveučilištu godišnje studiralo oko 9 % Hrvata, među kojima i brojni svećenici i uglednici (primjerice Nikola i Petar Zrinski), a između Zagreba i Trnave postojale su stalne kulturne i ine veze, osobito između crkvenih krugova (Holjevac i Jelić 2001). Svećenici Nikola Urbanić iz Záhorske Bystrice, Ivan

⁴ Hrvatsko pučanstvo je nastanjivalo i selo Lamoč (Lamač), koje se danas nalazi u sastavu slovačke prijestolnice, kao i naselje Dubravka, također u sastavu Požuna. I ovo je selo, poput još nekih s hrvatskim većinskim žiteljstvom upisivano kao Krabatendorf (Hrvatsko Selo) ili Chorvatska Ves, odnosno kasnije kao Horwat Lamocz.

⁵ Hrvati u Slovačkoj danas čine znatniji dio stanovnika tek u četiri naselja: Devinsko Novo Selo (*slav.* Devínska Nová Ves), Čunovo, Hrvatski Jandrof (*slav.* Jarovce) koji su glade uprave sastavni dijelovi Bratislave, te u mjestu Hrvatski Grob. Hrvatski Jandrof i Čunovo su do 1947. bili u sastavu Mađarske. Središtem Hrvata u Slovačkoj (kojih nema više od tisuću) je Devinsko Novo Selo i Jandrof u kojem oni čine više od 20 % stanovništva.

⁶ Najčešće hrvatsko prezime je Horvat (Horváth, Horvath, Horvat, Horwath) koje je osim u Hrvatskoj vrlo često i u Mađarskoj, Slovačkoj, Sloveniji i Austriji. Kako je osobito rasprostranjeno u područjima koja su se nalazila pod ugarskom vlašću to je razvidno da je ovo prezime nastalo kao oznaka za pripadnika hrvatskoga naroda i da su Mađari njime označavali one svoje građane koji su bili hrvatske nacionalnosti ili su pristigli iz Hrvatske. Prezime Horvat označava došljaka iz stare Hrvatske, najčešće izbjeglicu pred Turcima. Poznato je kako su Hrvate, izbjegle na područje ugarskih županija Vas, Somogy, Zala, ali i u Gornjoj Ugarskoj, jedno vrijeme popisivali po njihovim pravim prezimenima kojima su dodavali pridjev Horváth, kako bi ih razlikovali od domaćeg pučanstva. Tako su postojala prezimena: Horváth – Patacsich, – Kolonich, – Festetich, – Keglevich itd. Postupno su plemići izbrisali pridjev Horvat iz prezimena, dok je obični puk „izgubio“ izvorno prezime, te mu je ostalo prezime Horvat. Treba spomenuti kako danas nositelji prezimena Horvat pripadaju različitim narodima. U Mađarskoj su oni dominantno Mađari, u Slovačkoj Slovaci, u Sloveniji Slovenci, dok su u Austriji među nositeljima ovoga prezimena mnogi etnički Mađari.

Turković iz Dechtica i Martin Obrizlanić iz Častá sudjelovali su i u radu sinoda u Trnavi 1630. Među Hrvatima u Slovačkoj se u vrijeme grofova Grašalkovića ističu povjesničar Gabriel Kolinović (1698.-1770.) iz Šenkvica, te svećenik iz Rosvara Fabian Hauszer (1790.-1871.), koji je 1858. objavio „Kroatisch-deutsches Wörterbuch für Schullehrer. Mit besonderer Rücksicht auf den Dialekt der Kroaten in der Raaber Diözese“ (Holjevac i Jelić 2001).

Imajući u vidu značenje koje je to područje dobilo u XVI. stoljeću, sasvim je razumljivo da se ovdje počelo naseljavati mađarsko plemstvo, ali i građanstvo, čime je znatno porastao udio mađarskoga, ali i njemačkoga pučanstva. Istodobno nam je u ovom kontekstu jasnije i doseljavanje Hrvata i to ne samo seljaka, nego i srednjega i nižega plemstva, te svećenika, trgovaca i obrtnika, gdje i velikaša. Novopridošli plemići su obično dobivali vojničke i gospodarsko – upravne funkcije na području kamo su se naselili. Po svemu sudeći su i prvi Grašalkovići kao pripadnici nižega plemstva na gore opisani način pristigli u sjevernu Ugarsku.

Slika 2. Antun Grašalković

Antun I. Grašalković, barun i grof

Prvi poznati preteča Grašalkovića bio je Grgur Krišakov (*mađ.* Krisakov Gergely) koji se 1405. spominje kao posjednik u Zaladskoj i Temeškoj županiji. Neki smatraju da prezime Grašalković (Grassalkovich) potječe od osobnog imena Grgur (*mađ.* Gergely), po kojemu je obitelj navodno 1584. dobila plemićki naslov. Drugi navode da je izvorno prezime bilo Horvat (*mađ.* Horváth), što je vjerojatnije, jer su nakon provale Turaka sve doseljenike iz Hrvatske (izuzev višega plemstva) označavali tim prezimenom. Prezime Grašalković (*Graschalkovith*, *Graschialkovith*) usvojili su na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće. Utemeljitelj obitelji je Ivan Grašalković (*mađ.* Grassalkovich János (1656.-1716.)), maloposjednik u Nyitranskoj županiji i vojni sudac među Rákóczijevim kurucima. Rođen je u Ürményu (*slov.* Mojmirovce, ranije Urmin) u braku Stjepana Grašalkovića (*mađ.* Graschalkovith István) i Erzsébet Raymannus. Nakon što su mu umrli roditelji (1680. otac i 1682. majka), oko 1700. ga je – uz kraljev pristanak – posinio János Bottyán, kasnije jedan od legendarnih vojnih zapovjednika i najistaknutijih generala među kurucima Imre Thökölyja, ko-

jima je i sam pripadao.⁷ Naslijedio je dio imanja svoga poočima (zajedno s Mihályem Czagyányem koji je podrijetlom također bio iz županije Nyitra) i to posjede u Bátorkesziju i u Kisújfaluu u Ostrogonskoj županiji s 25-30 kmetova.⁸ No, oko ovoga nasljedstva se vodio dugotrajan spor. Ivanu Grašalkoviću se u braku sa Zsuzsannom Egresdy (1666.-1724.) rodilo četvero djece, među kojima je sin jedinac bio Antun Grašalković. Rodio se u Űrményu 6. ožujka 1694. godine, a školovao se u Piarističkoj gimnaziji u Nyitri (*slou.* Nitra), u Isusovačkoj gimnaziji u Trnavi, te kod franjevacu u Pečuhu. Opredijelio se za pravnički poziv, čemu je pridonijela činjenica što spor oko nasljedstva njegova oca još uvijek nije bio okončan, pa je htio preuzeti vođenje parnice u svoje ruke. Godine 1715. položio je odvjetnički ispit te ga je već sljedeće godine Ugarska dvorska komora imenovala za odvjetnika u Budimu. Godine 1720. je promaknut za ravnatelja kraljevskih poslova (*lat.* Causarum Regalium Director), 1724. u vijećnika Ugarske dvorske komore i dvorskog savjetnika, 1727. u predsjednika Odbora za nove stečevine,⁹ a od 1731. do 1748. godine je obnašao funkciju kraljevog personala, od 1748. do 1771. predsjednika Ugarske komore, da

⁷ János Bottyán, poznatiji kao „Slijepi Bottyán“ (*mađ.* Vak Bottyán), bio je general vojske kuruca i legendarni vojni zapovjednik u Rákóczijevu ustanku 1703.-1711. godine. Potjecao je iz protestantske plemićke obitelji. Oko 1650. je konvertirao na katoličanstvo posredstvom isusovaca u Trnavi, na čijim posjedima je radio kao lovac u Vágsellyeu. Ovo je područje 1655. postalo utvrdom u borbi protiv Turaka, pa je mladi Bottyán postao vojnik. Napredovao je u vojnoj službi, ali je istodobno obnašao i značajnu funkciju dvorskog sudca. Premda ga je zbog prelaska na katoličku vjeroispovijest otac izbrisao iz kruga nasljednika njegova imetka, ipak je u dva braka s jedne strane stekao bogatstvo, a s druge strane je brakom s barunicom Juliannom Forgách primljen i u krug ugarske aristokracije. Niti u jednome od dvaju brakova mu nije rođeno dijete, pa je njegov golemi imetak razdijeljen među djecom njegove prve supruge, odnosno usvojenicima, od kojih je jedan bio i Ivan Grašalković. Slijepi Bottyán se isticao hrabrošću, a kako je vijest o njegovim akcijama protiv Turaka brzo obišla cijelu državu, to je povećavalo njegov ugled. Veliku je ulogu imao u obrani Budima 1686. i u borbama za oslobođenje Beograda u kojima je sudjelovao kao pukovnik, a za iskazanu hrabrost i viteštvo je odlikovan zlatnom kolajnom. U to je vrijeme izgubio jedno oko u boju, pa su ga vojnici prozvali Slijepi Bottyán. Nakon Karlovačkog mira 1699. se povukao u svoj dvorac u rodnome Ostrogonu (koji je od 1723. gradska kuća) nezadovoljan postupkom carske vojske prema Mađarima. No, 1701. je ipak ponovno ratovao na strani cara protiv Francuza. Potkraj godine je optužen za održavanje tajnih kontakata s Ferencem Rákócziem. Vojni sud ga je oslobodio optužaba u nedostatku dokaza. Godine 1703. je poslan s carskom vojskom u boj protiv kuruca, na čiju stranu je Slijepi Bottyán doskora prešao. Franjo Rákóczi ga je imenovao generalom i vrhovnim zapovjednikom svoje vojske. Potkraj 1708. su kuruci potisnuti, pa su tada mnogi prešli u redove carske vojske, ali ne i Slijepi Bottyán. Umro je 1709. godine, ali ne u boju, nego u svome taboru. Njegov je pogreb održan uz najveće vojne počasti. Pokopan je Franjevačkoj crkvi u Gyöngyösu. U narečenome gradu je po njemu nazvana srednja škola, podignut mu je spomenik, a u rodnome gradu se po njemu zove most, ulica, srednja škola i jezero. Mađari Vak Bottyána slave kao jednoga od svojih najvećih vojskovođa, pa stoga o njemu postoji brojna literatura (izdvojio bih: Thaly 1865; Thaly 1867; Várkonyi R. 1951; Várkonyi R. 1975; Czigány 1991; Pálffy 1996).

⁸ *Archivum Rákóczianum* IX. 38., 61., 68., 802. i 809.

⁹ Za vrijeme kralja Leopolda I. je 1690. usvojen zakon o ustrojavanju tzv. Neoacquistica Comissió (*mađ.* Újszerzeményi Bizottság) odnosno Odbora za nove stečevine sa zadaćom da razriješi dvojbenne vlasničke odnose u zemlji nakon protjerivanja Osmanlija. Za dokazivanje prava vlasništva bilo je potrebno predložiti originalni posjedovni list, te uplatiti 10 % vrijednosti posjeda na račun riznice.

bi 1751. bio imenovan za čuvara krune (od dva čuvara krune prvi je bio grof Miklós Esterházy), a poslije je dobio i vojni naslov nadzornika kraljevskih konjušnica (Herczog 1924). Usto je obnašao i dužnost unutarnjeg tajnog savjetnika, te velikog župana Aradske i Nogradske županije. Barunski naslov je dobio od kralja Karla III. u Laxenburgu 1736. godine, a u rang grofa je podignut od strane kraljice Marije Terezije u Beču 5. travnja 1743. kao Antun Grašalković „de Gyarak“. Naslov je dobio po općini Gyarak (*slov.* Kmečovo, ranije Đarak) u županiji Nyitra, u današnjoj Slovačkoj. Tada je dobio i grb koji ukrašavaju inicijali kraljice Marije Terezije.

Slika 3. Grb obitelji Grašalković¹⁰

Stekao je goleme posjede na području između Dunava i Tise (Gödöllő, Hatvan, Bag), na kojima je podigao širom zemlje prepoznatljive velebne dvorce u baroknom stilu (tzv. Grašalkovićeve dvorci, *mađ.* Grassalkovich kastélyok) među kojima se ističu oni u Gödöllőu i Hatvanu) (vidi više: Dümmerling 1958; Mojzer 1984, Máté 1994; Faltenbüchl 1996; K. Varga 1997, 1998; Z. Varga 2000), te crkve (primjerice u mjestima: Bag, Csíktarcsa-Nagytarcsa, Csömör, Dány, Dunakeszi, Ecsér, Gödöllő, Hatvan, Isaszeg, Kerepes, Lőrinci, Máriabesnyő, Pest, Soroksár, Sződ, Vácégres), kapele, raspela i samostan (Máriabesnyő). Sagradio je i 13 kurija i dvoraca. Podizanjem palača u Požunu, Pešti, ali i u Fertődu, Kismartonu ili pak u Hatvanu odnosno Baji želio je potaknuti izgradnju dvoraca i izvan carske prijestolnice (Mezey i Haris 1991).

Naseljavanjem njemačkih doseljenika na svoje posjede uveo je novi, suvremeniji način gospodarenja, tradicionalne metode poljodjelstva zamijenio je industrijskom proizvodnjom, pa su Grašalkovićeve imanja bila uzorom napose po ubrzanom razvoju. Pri kupovini posjeda koncentrirao se poglavito na područje županija Pešt i Heves. Prepoznao je, naime, da se ta područja u prometnom i gospodarskom pogledu nalaze na središnjem mjestu, pogodne su za trgovinu, a blizu su prometnih pravaca Pešta-Eger-Košice. Bilo mu je jasno i da su veleposjedi pregledniji, lakši za organiziranje i na njima je veća mogućnost za razvitak, nego na manjim ili većim posjedima rastrkanima po raznim dijelovima države. Potkraj života je u vlasništvu imao pet veleposjeda – Gödöllő, Hatvan, Debrő, Baja, Komját – a imao je udjela i u rudnicima zlata u Selmečányi.¹¹

¹⁰ U suprotnom slučaju je pravo vlasništva prelazilo na Krunu, koja je posjede dodjeljivala „zaslužnim“ podanicima.

¹⁰ Izvor: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0003/17.html>

¹¹ Selmečányi iliti Banská Štiavnica (njem. *Schemnitz*) grad je u središnjem dijelu Slovačke, poznat po svojim rudnicima zlata i srebra. Najranije se spominje u zakonu iz 1156. kao *Terra banensium*. Prvi rudari su došli iz Češke i Šleske. Ovdje se 1627. prvi put koristio barut u rudarstvu, a 1722. su

Slika 4. Spomen ploča s likom Antuna I. Grašalkovića, utemeljitelja Debrőa¹²

XVII. stoljeća) odlučivao o pravnom statusu i vlasničkim odnosima na novooslobođenome području. Raniji vlasnici su trebali dokazati da su posjedi prije turske okupacije pripadali njihovim obiteljima. Ako to nisu bili u stanju, onda je pravo vlasništva prelazilo na Krunu, koja je posjede dodjeljivala „zaslužnim“ podanicima, među kojima je, dakako bio i grof Grašalković. Ivan Kukuljević je zapisao da je Antun Grašalković dobio i posjede slavonskog baruna Franje Trenka, zapovjednika slavskih (Trenkovih) pandura (Heka 2001, 246-247). Ovaj je naime, prvo u Beču nenadano uhićen i zatvoren u tamnicu, te osuđen od strane vojnoga suda na konfiskaciju imovine i doživotni zatvor.¹³ Nakon dvije godine utamničenja je barun

Grof Antun I. Grašalković bio je jedan od najviših zemaljskih dužnosnika te osoba od povjerenja kraljice Marije Terezije kojoj je do smrti odano služio, ali i jedan od najimućnijih stanovnika Ugarske. Suvremenici su zabilježili kako je osim sposobnosti za upravljanje javnim poslovima, bio i izvrstan gospodarstvenik, ali i poduzetan čovjek koji se nije libio čak ni podizanja zajmova kako bi još više ulagao u svoje posjede. Tako je 1740. godine navodno na kredit od grofa Károlya Goberta Aspermont-Reckheima za 46.000 forinta kupio imanje Debrő, te istodobno za 31.440 forinta i dio posjeda u Debrőu od Michaela von Althanna. Njegovo imanje u Debrőu bilo je teritorijalni produžetak posjeda koje je imao u Peštanskoj županiji i početak širenja na sjeveroistok u čemu je važnu ulogu imala blizina grada Egera.

Često se ističe kako je njegovo bogatstvo u znatnoj mjeri potjecalo od nasljedstva koje mu je pripalo nakon smrti dviju supruga, ali je ono puno više počivalo na položaju predsjednika Odbora za novostečena područja (tzv. *Neoacquistica Commissio*) koji je nakon protjerivanja Turaka (potkraj

se za ispumpavanje poplavljenih rudnika koristili parnim strojem, što je bila prva uporaba parnog stroja izvan Ujedinjenog Kraljevstva. U gradu je 1763. osnovan fakultet za mineralogiju.

¹² Izvor: <http://www.aldebro.hu/index.php/telepueles/telepueles-alapitoja>.

¹³ Barun Franjo Trenk (Franz von der Trenck, Reggio, 1711. – tamnica Spielberg u Brnu, 1749.), austrijski pukovnik njemačkoga podrijetla, koji se nastanio na svojim posjedima u Slavoniji. Njegova pojava je u povijesti hrvatskog naroda i povijesti ratovanja ostavila upečatljiv trag. Pod njegovim zapovjedništvom su se Hrvati, napose oni iz Slavonije, proslavili diljem Europe kao izvrsni ratnici,

Trenk 1749. umro, a „njegove je posjede dobio Grašalković, koji se od siromašnog bunjevačkog deaka uspeo na najviši stupanj hijerarhijske ljestvice“ (Kukuljević 1877, 79-177; Margalits 1900, 471). O ovome povijesnome događaju je pisao i znameniti mađarski pisac i političar Mór Jókai u svome povijesnome romanu Franjo Trenk (Trenk Frigyes) ističući kako imetak baruna Franje Trenka nije naslijedio njegov bratić Friedrich Trenk, premda je oporukom vođa slavonskih pandura njemu ostavio svoje posjede.¹⁴ Imanja baruna Trenka pripala su carskoj komori, a zatim su dospjela u ruke grofu Antunu Grašalkoviću. Mór Jókai spominje kako Friedrich Trenk nije baštiniio imetak svoga rođaka zato što su „vrli pravnici dokazali da je Franjo Trenk oporukom, doduše, mogao ostaviti bratiću svoje posjede, ali ne i one u Ugarskoj, jer, naime Friedrich Trenk kao stranac nije mogao posjedovati imanja u Ugarskoj“ (Jókai 1895) (dakle i u Slavoniji). Kraljica je donijela poseban edikt kojim je odredila da se imetak baruna Trenka ima prodati. Kupio ga je grof Grašalković za sto pedeset tisuća forinta, premda je po Jókaiju njegova stvarna vrijednost bila milijun i pol forinta (Jókai 1895). O Friedrichu Trenku znamo da mu je nakon ostavinskoga postupka preostalo tek šezdeset tisuća forinta, ali kada je i taj iznos htio preuzeti, onda se pojavila nova zapreka: naime, narečeni iznos je ostavljen kao *fideikomis*, odnosno imovina koja ostaje u obitelji.¹⁵ No, *fideikomis* je mogao preuzeti samo mađarski državljanin, pa je Friedrich Trenk trebao platiti još šest tisuća forinta radi dobivanja indigenata (Deutsch 1889, 362-384). Kako bi donekle ublažila njegovo razočaranje, kraljica ga je imenovala kapetanom jedne pukovnije u Kecskemétu.

---

ali su zapamćeni i kao beskrupulozni borci koji su okrutno postupali sa svojim neprijateljima. Trenkovi panduri su u Europu uveli prvu vojnu glazbu, tzv. tursku bandu s 12 svirača na bubnjevima, frulama i činelama. Zbog brojnih optužaba radi prekršaja vojničke stege, samovoljnoga postupanja i nasilja, barun Trenk je u Beču osuđen na gubitak čina i doživotnu tamnicu. Umro je (neki tvrde da je otrovan) u tamnici u Spilbergu kraj Brna.

¹⁴ Dr. Mór Jókai (Komárom, 1825. – Budimpešta, 1904.) romanopisac, „veliki mađarski pripovjedač“, saborski zastupnik, član Doma velikaša Ugarskoga sabora, član upravnog vijeća Mađarske akademije znanosti, vitez Reda Svetog Stjepana, član društva Kisfaludy Társaság, predsjednik društva Petőfi Társaság, počasni član društva Dugonics Társaság u Szegedu. Po njemu je 2003. nazvan i tada otkriveni asteroid (90370) Jokaimor 2003 NY5). Potjecao je iz osiromašene protestantske plemićke obitelji. Njegov otac József Jókay bio je prisiljen prodati svoje posjede, te je obitelj uzdržavao radeći kao odvjetnik. Tijekom školovanja se upoznao s velikim pjesnikom Sándorom Petőfijem s kojim ga je povezivalo prisno prijateljstvo. Upravo ga je Petőfi prozvao Mór (umjesto Móric kako je upisan u matične knjige), čemu se on isprva protivio, ali je naknadno ipak prihvatio ovo ime. Svoje je pak prezime Jókay 1848. godine (kada je ukinuto kmetstvo u Ugarskoj i Hrvatskoj) promijenio u Jókai želeći naglasiti kako ne kani koristiti prednosti svoga plemićkoga podrijetla (mađarska prezimena plemenita roda obično su završavala s y, a ona pučkoga podrijetla na i). Prvi roman mu je objavljen 1846. i tada se ostavio pravne struke i posvetio se književnosti, ali je do kraja života aktivno sudjelovao i u političkome životu ne samo kao član ugarskog Parlamenta, nego i uređujući više novina. Njegovi literarni uradci su postali obvezna lektira brojnim naraštajima. Najznačajnija djela su mu *Egy magyar Nábob*, Pest, 1853-54; *Szegény gazdagok*, Pest, 1860; *A köszívű ember fia*, Pest, 1869; *Fekete gyémántok*, Pest, 1870; *Az arany ember*, Pest, 1872; *A cigánybáró*, Pest, 1885; *A két Trénc*, Pest, 1893; *Trenk Frigyes*, Pest, 1895; *Öreg ember nem vén ember*, Pest, 1900.

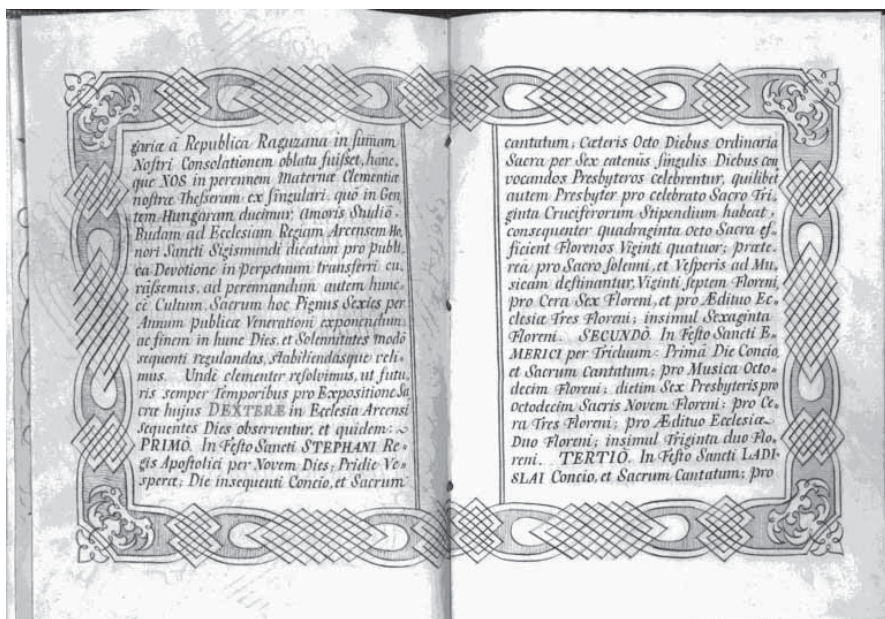
¹⁵ *Fideicommissum* je u rimskom nasljednom pravu bio zapis nasljedniku da nešto učini, odnosno da preuzme nešto zato da bi prenio drugomu. U feudalnome pravu je *fideikomis* bila imovina koja ostaje u obitelji.

Čini se da je prenaglašavanje Grašalkovićevoga obiteljskoga podrijetla, katkada i podcjenjivanje, bilo općenito na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Tadašnji autori uglavnom spominju da je potjecao iz nižega plemstva, katkada se kaže da mu je otac bio osiromašeni plemić, a István Kiss kaže da je od „đaka prosjaka“ (*mađ.* koldusdeák) postao „vrlo utjecajan grof“ (Kiss R. 1905, 6). Za razliku od ovih opisa, potkraj XX. i početkom XXI. stoljeća se pokatkad i nekritički veliča uloga ove obitelji, napose utemeljitelja njezina bogatstva i moći grofa Antuna I. Grašalkovića. Novija istraživanja ukazuju na to da je grof Grašalković i sam naglašavao iz kakvoga se statusa uzdignuo toliko visoko, ali su neki istraživači skloni zaključiti kako je razlog tomu u želji da od Marije Terezije sakrije podatak kako njegov imetak potječe od kuruca i njihova generala „Slijepog Bottyána“.

Javna djelatnost

Grof Grašalković imao je goleme zasluge za prihvaćanje Pragmatičke sankcije, te je zajedno s Andrásom Hadikom kao kraljev povjerenik sudjelovao u donošenju Sve-te desnice (*mađ.* Szent Jobb), tj. balzamirane desne ruke prvoga mađarskoga kralja svetoga Stjepana iz Dubrovnika u Mađarsku, zbog čega je osobito cijenjen u mađarskoj povijesti. Do toga je došlo u srpnju 1771. godine, dakle samo nekoliko mjeseci prije nego što je umro, pa je to bilo njegovo zadnje pojavljivanje u javnosti. Barunu Grašalkoviću je 1740. godine povjerena zadaća pripremanja krunidbene svečanosti za Mariju Tereziju (vladala je od 1740. do 1780.), prvu kraljicu iz roda Habsburgovaca, prema kojoj su mnogi bili još nepovjerljivi. Iduće, 1741. godine, opet je imao glavnu ulogu u cilju organiziranja Požunskoga sabora i njegovoga odvijanja prema kraljičinoj želji. Zahvaljujući svom sjajnom organizatorskom i diplomatskom umijeću, postigao je da na narečenom saboru ugarski staleži i redovi proklamiraju: „Vitam et sanquinem pro rege nostro“ (*hr.* Život i krv za našu kraljicu), odnosno da potvrde svoju odanost Mariji Tereziji. Sudjelovao je i u pripremanju terena kako bi ugarski redovi i staleži izglasovali od strane kraljice traženu vojnu pomoć, kao i u prihvaćanju Franje Lotharinškog za suvladara (Herzog 1924). Kraljica Antunu Grašalkoviću nikada nije zaboravila pomoć koju joj je tada pružio, pa mu je bila potporom do kraja života. Čak ga je 1751. posjetila u njegovu dvorcu u Gödöllőu gdje je provela tri dana. Svome vjernome grofu je povjerila i organiziranje prisustva ugarskih velikaša njezinoj krunidbi za češku kraljicu 1743. godine (vidi opširnije Bělina, Kaše i Kučera, 2001; Hlavačka 2008; Vondra 2010).

Naime, Česi nisu bili nimalo oduševljeni Habsburgovcima, držeći da će izgubiti i svoju ograničenu samostalnost, pa je stoga Marija Terezija na sve načine željela proklamirati svoju vlast nad Češkom. Da bi pokazala kako uživa potporu svojih podanika, na krunidbu je preko palatina Ivana (Jánosa) Pálffyja pozvala mađarsko plemstvo. No, kada je saznala da iz Ugarske neće pristići šest tisuća plemića (kako su to obećavali neki krugovi), obratila se grofu Grašalkoviću za pomoć. Grof je poslao pisma velikašima ponavljajući kraljičin poziv na krunidbu, ali ni on nije polučio značajniji uspjeh. Jedan od razloga je bio i taj što je do krunidbe ostalo malo vremena

Slika 5. Uredba Marije Terezije o štovanju Svete desnice (mađ. Szent Jobb)¹⁶

za tako dugačak put. No, István Kiss ističe još jedan razlog: naime, magnati (*lat.* veri barones, dakle grofovi i baruni) su htjeli da krunidbi prisustvuju samo oni i crkveni prelati, ali ne i plemstvo, pa su onemogućavali dolazak srednjega i nižega plemstva. Dvor je bio razočaran malobrojnim mađarskim izaslanstvom koje je došlo na krunidbu. Zbog toga je kraljičin suprug i corregens upitao Grašalkovića: „*Quare nobiles Hungari tam parvo numero comparuerunt?*“ iliti „Zašto je došlo tako malo mađarskih plemića?“. Na to mu je grof odgovorio da se iz Požuna proširila vijest da je poželjna tek nazočnost magnata, što je pak corregens opovrgnuo kazavši: „*Non est verum; imo nobiles etiam Hungaros invitavimus*“ (Kiss 1905, 11). Grašalković je u jednome razgovoru priznao i da se „pred Njezinim Veličanstvom morao pravdati zbog maloga broja nazočnih plemića, jer je Mariju Tereziju zanimalo zbog kojih razloga nije došao veći broj Mađara. Na koncu je kazala: *Mentitur, quia nobilitatem volumus*“ (Kiss 1905, 11). Grof dakako, nije izgubio kraljičinu naklonost, nego je nastavio obnašati čast kraljevskoga personala (*lat.* personalis praesentia regia, dakle predstavnika osobne kraljevske nazočnosti) te ujedno i predsjednika donjega doma Ugarskog sabora. Ovu čast je u Ugarskoj do tada redovito obnašao pripadnik srednjega plemstva koji bi nakon toga, skoro bez izuzetka, dospio u red velikaša. Za obranu kraljice i prijestolja uzdržavao je više husarskih pukovnija. Uz druge državne dužnosti, upamćen je kao predsjednik carske i kraljevske komore, u kojem svojstvu je pokrenuo val naseljavanja kolonista iz njemačkih pokrajina. Bio je i veliki župan županija Arad (danas Rumunjska) i Nógrád (danas Slovačka).

¹⁶ Izvor: Mađarski državni arhiv (MOL) Helytartótanácsi Levéltár – Magyar Királyi Helytartótanács – Archivum secretum (C 90) – No. 11.

Mnogi se slažu da je bio jedan od najznačajnijih ugarskih državnika XVIII. stoljeća, koji je svoje golemo bogatstvo iskoristio i za javno dobro: dao je podići 33 crkve, samostane i kapele, 13 dvoraca i kurija, te sedam dvoraca – palača. U samostanima na njegovim posjedima su redovnici i svećenici davali poduku, školovali mjesno pučanstvo, pa je dakle imao istaknutu ulogu i u prosvjećivanju puka. Isto tako je zapažena i njegova uloga kao pravnika i to ne samo u vlasničkopравnim sporovima, nego i u crkvenopravnim parnicama, zbog čega mu je Vacka biskupija 1720. povjerala svoje parnice. Njegovi su kmetovi pohvalno govorili o načinu na koji njihov feudalni gospodar postupa prema njima, a i uvjeti života na njegovim posjedima brzo su se poboljšavali. Tako je primjerice u Isaszegu već sredinom 1720-ih godina dao izgraditi treći vodeni mlin, mesarnicu, proširio je gostinjac, zaposlio je bilježnika i učitelja, te je 1734. dao renovirati mjesnu crkvu. Već popis poreza iz 1741. pokazuje uočljivi napredak u odnosu na ranije godine, a taj je razvitak vidljiv u svakom sljedećem popisu. Slična je bila situacija i na drugim njegovim posjedima. Katkad se spominje i da je nastojao poticati svoje kmetove na veću učinkovitost, tako što je dio uroda podijelio svakomu tko bi ostvario veći prinos od očekivanoga. Isto tako je postupao i pri ubiranju nameta, koje je također bilo temeljeno više na obvezi zajednice, a ne toliko na samim pojedincima.

Osim dvorca u Gödöllőu iz kojega je upravljao svojim posjedima, grof si je dao sagraditi i palaču u tadašnjoj ugarskoj prijestolnici Požunu (Bratislava). Ovaj reprezentativni dvorac (poznat kao Grašalkovićeva palača, *slov.* Grasalkovičov palác) sagrađen je 1760. u kasnobarokno-rokoko stilu, a danas služi kao rezidencija predsjednika Slovačke. Palača je bila središte baroknog glazbenog života u Požunu. Grof Grašalković je u dvorcu imao svoj vlastiti orkestar, a knez Miklós Esterhazy mu je često „posuđivao“ svoga omiljenoga skladatelja i dirigenta Josepha Haydna, koji je u dvorcu premijerno izveo neka svoja djela. U Grašalkovićevoj palači su održavane mnoge svečanosti i plesovi za kraljevski dvor, o kojima postoje brojne legende. Poslije izumiranja muške grane Grašalkovića dvorac je prešao u vlasništvo Habsburgovaca. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata je u Grašalkovićevoj palači bilo sjedište Jozefa Tisoa, predsjednika Slovačke Republike od 1939. do 1945., a zatim su tu stolovali komunistički čelnici. Od 1960. je ondje bio dom za djecu i mladež. Slomom komunizma je 1989.-1990. godine obnovljen devastirani objekt, koji je od 1993. predsjednička palača.

Koliko je grof Grašalković bio odan kraljici svjedoči i događaj opisan u mađarskom listu *Művészet* (*hr.* Umjetnost) iz 1902. godine. U članku pod naslovom „Stari mađarski meceni“ se govori o tome kakvo su neznatno zanimanje pokazivali stariji mađarski meceni za slikarstvo. „Neshvatljivo je da se onda ni najimućniji velikodostojnici nisu trsili nabaviti slike. Tako je prebogatí Antun Grašalković dao u svojemu dvorištu izraditi fontane s mirišljavom vodom, na svoj posjed u Gödöllő je doveo pjevače bečkoga dvorskoga kazališta, ali u njegovim odajama nije bilo niti jedne slike. To je zamijetila i kraljica Marija Terezija, kada mu je došla u posjet te je priupitala: 'Dragi grofe, zar ne vidite koliko nedostaju slike vašemu dvorcu?'. Na to je grof uzvratío da još nema kraljičinu sliku, a prije nego mu ona bude krasila zidove drži

nedostojnim donijeti bilo kakvu sliku u dvorac. Mariji Tereziji se odgovor svidio, te mu je nakon povratka u Beč poslala ne samo svoj portret, nego i portret svoga muža Franje Lotharinškog“ (Lyka (ur.) 1902).

Javna djelatnost grofa Grašalkovića bila je cijenjena od kraljice Marije Terezije koja je 1764. ustanovila Kraljevski ugarski red Svetoga Stjepana kojim je, dakako, odlikovala i svoga omiljenoga grofa. Kraljica je odlikovala svoje podanike koji zaslužuju naslov *Publicum Meritorium Praemium* (nagrada za služenje javnome dobru) i među prvima se nalazilo ime ugarsko-hrvatskoga grofa. Moto ovoga odlikovanja ispisan na vrpici bio je: *Stringit amore* (hr. Povezuje ljubavlju) i svome nositelju je poručivao da onaj koji je Božjom voljom dospio na visok položaj nikada ne smije zaboraviti da prije svega ima dužnosti, a ne prava. U samostanu u Máriabesnyőu nalazi se jedna slika Antuna Grašalkovića s odlikovanjem Svetoga Stjepana koje mu visi oko vrata.

Kolonizacija

Nakon protjerivanja Turaka potkraj XVII. stoljeća, početak idućega stoljeća obilježio je Rákóczijev ustanak (1703.-1711.) u kojemu je stradalo mnogo ljudi. Ratovi i epidemije kuge su skoro sasvim opustošili velike dijelove Ugarske. U takvom ozračju se grof Antun Grašalković vrlo dobro snašao, te je zahvaljujući svojemu visokome položaju u političkoj, društvenoj i gospodarskoj hijerarhiji, vrlo brzo stekao goleme posjede na područjima oslobođenima od Turaka.¹⁷ Osim na području između Dunava i Tise, njegovi posjedi su na lijevoj obali Dunava, u promjeru oko 40 km od Pešte, iznosili 135.000 katastarskih jutara. U Peštanskoj županiji su 1723. zabilježeni brojni veleposjednici koji prije toga nisu imali nikakve veze s Peštanskom županijom, pa čak ni sa samom Ugarskom, na čelu s hercegom Eugenom Savojskim (Savoyai), grofom Thomasom Stahrembergom Gudacherom i Antunom Grašalkovićem. Ovaj potonji je prema popisu iz 1733. godine bio najimućniji čovjek u Peštanskoj županiji. U zreloj dobi je imao u vlasništvu 22 naselja i 21 pustaru. Bio je gospodar Baje, Bácsbokoda, Gare i Vaskúta, ali i Soroksára¹⁸, Dunakeszija, Zsidóa, Mácse, Hatvana i Gödöllőa. Neprijeporno je da mu je stjecanju posjeda od koristi bilo dobro poznavanje vlasničkopravnih odnosa i u najzamršenijim slučajevima kao što je primjerice spor između obitelji Bossányi, Hatvany i Forgách. U tome sporu je svaka stranka optuživala one druge dvije, a činjenica je da su se sve tri obitelji prezadužile. Sporni slučajevi su podnošeni njegovom odboru radi rješavanja, a on

¹⁷ Vlasnik Gödöllőa je tada od obitelji Vattay kupio posjede Pereg, Imrefa, Szentkirály, Aporka i Bialpuszta koje je procijenio na 10.000 forinta, uz koje je pridodao i 1600 forinta za kupovinu otoka Gubacsi sziget.

¹⁸ Soroksár je danas dio Budimpešte, njezin XXIII. okrug, koji se 1994. osamostalio od XX. okruga Pesterzsébet. Nalazi se na lijevoj obali Dunava, na peštanskoj strani, najjužniji je dio mađarske prijestolnice. Na sjeveru graniči s već spomenutim Pesterzsébetom, na istoku s XVIII. okrugom (Pestszentlőrinc – Pestszentimre), a na zapadu s XXI. okrugom (Csepel).

je donosio odluke koje su bile od koristi riznici, ali dakako, i njemu. To se vidjelo i na primjeru stjecanja Gödöllőa, kasnije središta iz kojega su Grašalkovići upravljali svojim golemim veleposjedima.

Gödöllő se kao jedva naseljena pustara prvi put spominje početkom XIV. stoljeća, kada se odvojio od najnapučenijega Besnyőa. Posjed se nalazio u vlasništvu obitelji Szadai, nakon čijega izumiranja ga je kralj Ljudevit I. Veliki 1349. godine darovao dvorskom vitezu Péteru Pohárnoku. Nakon izumiranja ove obitelji, posjed je opet pripao dvoru, pa ga je kralj Sigismund Luksemburgovac 1405. godine kao bračni dar donirao svojoj supruzi Barbari Celjskoj, a ona ga je prvo izdala u zakup, a zatim prodala svome časniku Henriku Tamássyju. No, Tamássyjevima je zbog veleizdaje kralj Vladislav II. oduzeo imanje i zajedno s pripadajućim im pustarama darovao obitelji Rozgonyi 1441. godine. Turci su nakon Mohačkoga boja prodrli u Ugarsku te su 1541. zauzeli Budim i Gödöllő koji je skoro sasvim opustio. Nakon protjerivanja Osmanlija István Kürty Vámosy je uz Gödöllő držao i njegove pustare Besnyő, Babat i Egerszeg. Tada je u Gödöllőu podigao kuriju, koju je doduše, koristio samo privremeno. Nakon njegove smrti posjed su naslijedile njegova udovica i sestra. Ferenc Hamvay (sin njegove sestre) bio je prvi vlasnik Gödöllőa, koji je trajno stanovao u kuriji. Poslije njegove smrti je imanje dospjelo u ruke Krisztine Bossányi (posjed je naslijedila preko svoje maćehe, udovice Istvána Kürty Vámosyja), koja je vodila višedesetljetne parnice dok nije ostvarila svoje pravo na nasljedstvo. Selo se tada sastojalo od nekoliko kućica sa slamnatim krovovima, te Hamvayeve kurije (današnji gradski muzej) i protestantske crkve.

Veliku promjenu u povijesti Gödöllőa donio je novi vlasnik Antun I. Grašalković. On se sa sporom oko nasljedstva u vezi Gödöllőa susreo preko slučaja Krisztine Bossányi koja je uspjela dokazati svoje pravo vlasništva. Kada je 1737. umrla, Grašalković je od njezinih nasljednika pokupovao posjede koje je zatim objedinio i njima počeo upravljati iz Gödöllőa. Grof Grašalković je držao da Hamvayeve kurija ne priliči njegovom društvenom rangu, pa je stoga 1741. započeta gradnja dvorca u kojemu je uredio svoje sjedište. Narečeni dvorac je najveći barokni građevinski kompleks u Srednjoj Europi, čija posebnost je barokno kazalište, jedno od triju takovih kazališta u svijetu (uz po jedno kazalište u Češkoj, odnosno Švedskoj) (Kralovánzsky i Máté 1990, 29-35). Uz dvorac je dao sagraditi i crkvu. Kada je preuzeo svoje posjede grof Grašalković se suočio s činjenicom da su oni bili opustjeli uslijed višedesetljetnih ratova, pa je na svoje posjede naselio njemačke doseljenike. Među njima je bilo i puno majstora u svojim zanimanjima, kao što je primjerice graditelj njegova dvorca Andreas (*mađ.* András) Mayerhoffer kojemu je već 1724. u Pešti pribavio pravo građanstva, koje je po ocu naslijedio i njegov sin Johann (*mađ.* János), graditelj crkve u sjedištu Grašalkovićeva imperija. Gdjekad se ovaj tzv. indigenatski pokret (*mađ.* Indigéna-mozgalom) pretjerano kritizira, ali se u prilog njegovoj obrani može spomenuti da je njime zaustavljeno daljnje napuštanje posjeda.

Zoran primjer za to je upravo Gödöllő. Kada je dospio u vlast grofa Grašalkovića na njemu je bilo 26 domova s otprilike 80 kmetskih obitelji, a prilikom sastavljanja urbarija 1770. godine je na njemu već bilo više od 40 posjeda, a broj stanovnika

je udesetostručen, zahvaljujući, dakako i novopridošlicama. Među doseljenicima je bilo i puno Slovaka iz područja Gornje Ugarske (današnja Slovačka), ali oni nisu bili stranci poput Nijemaca, nego domaći državljani, koji su se unutarnjim migracijama selili na napuštena područja. Grašalković je u velikom broju naseljavao Slovake na sve svoje posjede, jer se radilo o ljudima iz njegova užega zavičaja, a znamo i da je uz njemački, latinski i mađarski govorio i slovački (vjerojatno i hrvatski) jezik. Ovo potonje nam se čini vjerojatnim stoga što su u slovačkim selima pridošli Hrvati do kraja XVIII. stoljeća govorili uglavnom hrvatski, ali su se, dakako, koristili i slovačkim. Naseljavanjem njemačkoga i slovačkoga katoličkog pučanstva je uz protestante u naselju formirana i brojna katolička zajednica. Nadogradio je Hamvayevu kuriju i preuredio ju u gostinjac. Gödöllő je 1763. postao trgovište s pravom održavanja sajмова.

Sličnu kolonizaciju je dao provesti i na drugim svojim imanjima. Tako je u skoro ispražnjeni Soroksár naselio doseljenike iz južne Njemačke koje su Grašalkovićeви agenti tražili u dolini Rajne, u biskupiji Trier i u Elzasu. Kolonizacija je započela 1720-ih godina, ali je veći uspjeh postignut tek sredinom XVIII. stoljeća, kada je znatnije povećan broj pučanstva. Grof Grašalković je Soroksár planirao učiniti sajmištem, pa je novopridošlicama osigurao razne povlastice. Doseljenici su ili oslobođeni plaćanja poreza, ili im je na drugi način osigurao porezne povlastice i olakšice, ublažio im je tlake, pa su postupno počeli pristizati kolonisti u sve većem broju. Na zamolbu mjesnoga pučanstva 1743. je u Soroksár za dušobrižnike doveo franjevce iz Besnyőa. Prilikom prve crkvene vizitacije 7. lipnja 1744. je već popisano 827 osoba i 176 kuća. Radišno pučanstvo obdareno osjećajem za trgovinu podiglo je svoje domove pokraj puta koji vodi u Peštu. No, kako su potjecali iz različitih krajeva, dugo su godina živjeli međusobno odvojeni, zatvoreni u svoje zajednice. Doseljenici iz franačkih područja bili su dominantno poljodjelci, a Švabe pak obrtnici. Dugo se nisu međusobno ženili, niti su stanovali u istim ulicama. Grof Grašalković je zamolio kraljicu da odobri održavanje sajмова u mjestu, što je Marija Terezija odobrila 1. rujna 1759. godine kada je grad dobio status trgovišta. Crkva je sagrađena u razdoblju od 1758. do 1761., a Soroksár je prvu školu dobio 1763. Urbarom iz 1768. je kraljica uredila prava i obveze veleposjednika i kmetova, a iduće godine su trgovištu Soroksáru priključene pustare Kerekegyháza i Szentdienes. Mjesno pučanstvo je potkraj stoljeća dijelom potražilo novi dom na drugim posjedima obitelji Grašalković, a ponajprije u Vecsésu, Hartyánu, Kaćmaru (Katymár) i Regoczau.

Takvo preseljavanje se dogodilo i u Újhartyánu. Poziv na organizirano naseljavanje ovoga sela vlastoručno je potpisao grof Antun Grašalković 20. veljače 1764. (ovaj poziv se čuva među povijesnim ispravama u Mađarskom državnom arhivu). Na tragu ovoga poziva su se već iduće, 1765. godine pojavili prvi doseljenici koje matične knjige župe u Sáríju (danas je to naselje dio grada Dabasa) označavaju kao „ex Hartian“ (posebne matične knjige za Újhartyán postoje od 1779. godine). Pridošlice su bili većinom Nijemci, a manjim dijelom Mađari i Slovaci. Nakon grofove smrti 1771. godine, kolonizaciju je nastavila i dovršila njegova udovica Terézia Klobusiczky. Već 1776. je podignuta katolička crkva koja je imala značajnu ulogu u

stvaranju zajedništva među doseljenicima. Premda je većina kolonista bila njemačkoga podrijetla, to više nisu bile pridošlice iz Austrije ili iz njemačkih pokrajina, nego potomci prvoga naraštaja koji se od tamo doselio na Grašalkovićeve posjede. U Újhartyán su se, dakle, naselili stanovnici naselja iz Peštanske županije. Soroksár je unatoč odseljavanja dijela žitelja prilikom državnog popisa 1828. imao registriranih 3.518 stanova. U idućim desetljećima je trgovište doživjelo velik gubitak ljudstva uslijed epidemije kolere 1831., velikoga požara 1848. (u kojemu je izgorjelo 178 kuća, župna crkva i škola), te mađarske borbe za slobodu 1848.-1849. u kojoj su sudjelovali i mnogi, tada već pomađareni Nijemci. Nakon izumiranja Grašalkovića je zajedno s posjedom u Gödöllőu poznati bečki financijski magnat barun Ignác Sina kupio i posjed Soroksár.¹⁹

Katolički mecena

Ugarska je poslije Mohačkoga boja 1526. godine bila razdvojena na tri dijela. Nejedinstvo je pojačavalo i jačanje reformacije kojoj se priklonilo skoro dvije trećine pučanstva uključujući i velikodostojnike u duhu maksime *cuis regio, eius religio* sukladno načelu vjerske tolerancije prema Augsburškom miru iz 1555. Poslije protjerivanja Turaka, u razdoblju oko 1700. započinje period katoličke obnove, tijekom koje je sukladno jačanju katoličanstva, došlo do obnavljanja porušenih crkava i samostana, ali i do izgradnje novih. Na tome polju je istaknutu ulogu imao grof Antun Grašalković, koji je sagradio ili obnovio 33 crkve, po čemu mu nema premca među ugarsko-hrvatskim velikodostojnicima (Dávid 1991, 225-230).

Grof Grašalković je obnašao najviše funkcije u Ugarskoj, što je dijelom bila posljedica njegovih sposobnosti, dijelom pak potpore koju je uživao na bečkome dvoru, ali ne treba zaboraviti niti potporu iz crkvenih krugova. Naime, još kao mladić je svojim katoličkim svjetonazorom, posvjedočenim u pružanju pravne zaštite, zaslužio naklonost vackog biskupa grofa Frigyesa Mihályja Althanna (*njem.* Michael Friedrich von Althann), koji mu je povjerio mjesto upravnika imanja i ravnatelja pravnih poslova biskupije. Upravo je biskup, kasnije kardinal von Althan, utjecao na grofa Grašalkovića u prihvaćanju štovanja svetoga Ivana Nepomuka (*češ.* Svätý Jan Nepomucký).

Kardinal Althann je rođen u Češkoj i kao kanonik je službovao u Pragu gdje se oduševio mučeništvom Ivana Nepomuka. Stoga je inicirao postupak za njegovo proglašavanje svetim i bio je glavni protektor u tom postupku.²⁰ U čast ovoga sveca

¹⁹ Barun Georg Simon von Sina (*grč.* Georgios Sinas, *mađ.* György Sina) bio je austrijsko-grčki banakar cincarskog (vlaškoga) podrijetla. Rođen je u Nišu 1782. godine, a u Habsburško Carstvo se s obitelji preselio iz južnoalbanskoga Moschopolisa. Bio je uspješan trgovac i banakar, koji je obiteljski kapital ulagao u prometnice i mostove, među inima i u poznati budimpeštanski Lančani most (Lánchíd) koji je najvećim dijelom on financirao. Godine 1832. uzdignut je u rang baruna, 1833. je postao glavni konzul Grčke u Austriji, bio je ravnatelj Austrijske narodne banke i jedan od najbogatijih stanovnika Austrije. Umro je u Beču 1856. godine.

²⁰ Češki kralj Vaclav IV. je Ivana Nepomuka odredio za kraljičina ispovjednika. Kada je kralj od njega zatražio da mu otkrije što kraljica govori u ispovijedi, sveti Ivan Nepomuk je odbio otkriti ispovjednu tajnu. Vaclav IV. ga je dao utamničiti, ali unatoč mučenju i prijetnjama svetac je ostao čvrst

je Grašalković svome 1734. rođenom sinu dao ime Antun Ivan Nepomuk Bertold (*mađ.* Antal János Nepomuk Berthold), a češki svetac je zaštitnik crkve koju je dao sagraditi uz dvorac 1750. godine. Grofa Michaela Friedricha von Althanna je nakon smrti (1734. godine) na mjestu vackog biskupa 1735. naslijedio sinovac grof Michael Karl von Althann (*mađ.* Althann Mihály Károly) koji je nastavio tradiciju štovanja svetog Ivana Nepomuka. Češki svetac je u XVIII. stoljeću postao jedan od najomiljenijih svetaca u Europi, a napose u Vackoj biskupiji. Antuna I. Grašalkovića je čvrsto prijateljstvo vezivalo i s Christophom Antonom von Migazzijem (*mađ.* Kristóf Antal Migazzi), nasljednikom grofa Michaela Karla von Althanna na stolici vackog biskupa, a kasnije bečkim nadbiskupom i kardinalom (Oswald 1960; Loidl i Krexner 1983).

Grof Grašalković je bio bogobojazan čovjek. Tri puta se ženio, od toga dva puta s udovicama, dvije supruge je pokopao. Prva mu je žena bila Erzsébet Láng (Langh, Lang)²¹, udovica podžupana Istvána Bajthayja, koja je 1729. umrla nakon sedam godina braka u dobi od 36 godina. Nije poznato je li rođen potomak u tome braku.²² Antun Grašalković je od supruge naslijedio prvi značajniji imetak: naselje Sydo (Sidó, Zsidó, danas Vácegres) u Peštanskoj županiji.²³ Dvije godine kasnije se u Prešovu (*mađ.* Eperjes) oženio s 19-godišnjom barunicom Kristinom Klobušicky (Krisztina Klobusiczky, 1712.-1738.).²⁴ U tom su mu braku rođena sva djeca. U

---

u vjeri te je radije izabrao smrt. Ubijen je 20. svibnja 1393. godine. Tijelo su mu zapalili, zavezali za kotač i bacili s mosta u rijeku Vltavu. Tu noć je sedam zvijezda palo iznad toga mjesta kako bi kraljica vidjela gdje se svetac nalazi. Sveti Ivan Nepomuk zaštitnik je ispovjednika, mostova, Češke i grada Praga. Spomendan mu je 16. svibnja.

²¹ Rodoslovlja i životopisi su prezime prve Grašalkovićeve supruge pisali u obliku Langh, Lang, Láng i Lángh. U vrijeme sklapanja braka ona je imala 29, a on 28 godina (Szabó 2010).

²² Erzsébet Láng je iz prvoga braka imala dvije kćeri (Erzsébet i Terézia) te sina Józsefa (József Bajthay) rođenoga u Zsidóu, koji je iz poštovanja prema poočimu kasnije uzeo ime Antun (Antal). Nakon majčine smrti se Antun Grašalković skrbio o njegovu školovanju. Barun József Antal Bajthay (1717.-1773.) posvetio se svećeničkome pozivu. Školovao se u Rimu i Parizu, a zatim je od 1747. u peštanskoj gimnaziji, te od 1749. u bečkome Theresianumu bio nastavnik povijesti i arheologije. Kraljica Marija Terezija mu je povjerila zadaću da bude nastavnik povijesti prijestolonasljedniku Josipu II. (po nekim izvorima ga je podučavao i mađarskom jeziku). Godine 1760. je imenovan za tajnog savjetnika i erdeljskog biskupa, odnosno požunskog prepošta, te je dobio naslov baruna. Iskazao se kao svestrani pisac i pjesnik, ali je najznačajniji po ulozi koju je imao u svezi razradbe načina kako bi se trebala odvijati nastava povijesti. Upravo je na tu temu nastao i njegov najznačajniji uradak: *Specimen rationis in historiis institutionibus susceptae* (1750.), kao i *Arcana Regni Hungariae historia* (1755). Autor je Nastavnog programa za piarističke škole (1753.). Ovaj program je izradio na poticaj i zamolbu piarističkoga reda, kako bi se u katoličkim gimnazijama stvorio jedinstveni nastavni plan i program za podučavanje povijesti. Program nije uveden u sve škole na području države, ali je utjecao na poznati Ratio Educationis Josipa II. iz 1777. godine. Njegov uradak *Politico-statistica Regni Hungariae* značajno je djelo iz oblasti statistike. (Vidi opširnije Miskolczy 1914.)

²³ Prvi izvori naselje spominju pod nazivom Sydo, koje je kasnije zamijenio naziv Zsidó. Naime, radilo se o drevnome posjedu roda Zsidó, te obitelji Csáky koja je potjecala iz toga roda. Naselju je ime promijenjeno 1943. godine i od tada se zove Vácegres.

²⁴ Drugi brak je Grašalković sklopio na Silvestrovo s barunicom Krisztinom Klobusiczky. Djeca rođena u tom braku su bračnim vezama povezali Grašalkoviće s magnatskim obiteljima Drašković, Haller, Esterházy, Viczay, Forgách.

Slika 6. Kip Blažene Djevice Marije²⁷

Pešti su rođeni Franciska (1732., kasnije se udala za Janka Draškovića), Antun (1734.), Ana Marija (1736., kasnije se udala za Gábora Hallera), Ignac (1737., umro je sljedeće godine) i Terezija Ilona (1738.), dok je u međuvremenu u Gödöllőu 1735. rođena Klara.²⁵

Nakon sedam godina braka i samo dva tjedna nakon rođenja kćeri Terezije Ilone je 1738. umrla i druga Grašalkovićeva supruga. Obudovjeli Antun Grašalković je doskora izgubio i sina Ignaca, koji je jedva navršio godinu dana života. Tada se za pomoć obratio Tereziji Klobušiczky koja je živjela u braku bez djece s Ferencom Forgáchem. Kada je ovaj umro, onda je 58-godišnji grof Grašalković nakon četrnaestogodišnjeg udovištva, uz posebnu dozvolu pape Benedikta XIV. u Pešti 1752. godine oženio stariju sestru svoje preminule supruge, barunicu Tereziju Klobusiczky (1709.-1781.), koja je tada imala 43 godine. U tome braku nisu rođena djeca. Treća supruga mu je nakon sedam godina braka teško oboljela i grof Grašalković se zavjetovao da će podići Crkvu u čast Blažene Djevice Marije bude li mu supruga ozdravila.²⁶ Grofica je ustala iz bolesničke postelje, ali grof nije ispunio zavjet. Govorio je kako ne zna gdje Bog želi da se podigne ta crkva. Odgovor je dobio 1758. godine kada se

sa suprugom vraćao u svojoj kočiji iz Hatvana. U Besnyőu su konji u četveropregu podivljali i doveli u opasnost živote putnika u kočiji. Oni su se za pomoć obratili Bogu, na što su se konji nenadano umirili i stali. Radosni putnici su izišli iz zaustav-

²⁵ Klara je rođena u Gödöllőu, ali kako tamo nije bilo župne crkve, to je u matične knjige upisana u Isaszegu, gdje je i sklopila brak 1755. s Gáborom Esterházyjem. Neki izvori spominju Beč kao mjesto Klarina rođenja.

²⁶ Tim brakom je stekao i Komjatice (*mađ.* Komját), naselje u općini Prešov u Slovačkoj, koje se u izvorima spominje od 1256. pod nazivom *terra Kamnati*, ili Kamyati i bilo je u posjedu roda *Hontpázmán*. Godine 1274. je biskup u Nyitri nosio naslov „comes Andrae Konati“, a od 1386. je darovnicom kraljice Marije naselje pripalo obitelji Forgách (tada se spominje pod nazivom „Kamjathy“). Porodica Forgách je ovdje podigla svoj dvorac i utvrdu dajući naselju veliko značenje. Iz XVIII. stoljeća potječe grb i pečat s natpisom: „Sigillum oppidi Comiatti“. Izumiranjem roda Forgách je udovica Ferenc Forgácha i ovaj posjed unijela u brak s Antunom Grašalkovićem, pa je i on pripao Grašalkovićima. Već 1751. je novi vlasnik u mjestu podigao župnu crkvu, ali je ona zajedno s mnogim drugim zgradama nastradala u potresu 1783. godine. Ovaj Grašalkovićev posjed je 1858. pao u zalog obitelji Motesiczky. Iste godine ga je kupio barun Mór Wodianer.

²⁷ Izvor: <http://www.bucsujaras.hu/mariabesnyo/index.html>

ljene kočije i vidjeli su da se desno od njih nalazi drvećem obrasla ruševina crkve.²⁸ Grof je odlučio da će na tome mjestu dati sagraditi novu crkvu.

Besnyő (Beseneu) je u srednjem vijeku bilo brojno naselje u posjedu jedne hrvatske obitelji, koju vjerojatno po utemeljitelju Ivanu izvori spominju kao „Iván-család“. Od njih je kralj Sigismund Luksemburgovac 1387. oduzeo posjed te ga je darivao drugoj, nepoznatoj plemićkoj obitelji. Sljedeći poznati vlasnik posjeda bio je Mátyás Hatvani što potvrđuje jedna povelja iz 1430. godine. U vrijeme turske okupacije selo je sasvim napušteno. U XVII. stoljeću je ovdje bila pustara, koja se nalazila u sastavu Gödöllőa, kojega je zatim kupio Antun Grašalković i napučio ju. Grof je u Besnyőu, na mjestu ruševine nekadašnje crkve podigao kapucinski samostan. Prije započinjanja njegove gradnje trebalo je raščistiti ostatke ruševina. U tome poslu je sudjelovao i János Fidler, pomoćni zidar iz Gödöllőa. Njemu se u snu pojavila jedna lijepa žena te mu je rekla: „Ako budeš kopao među ruševinama na mjestu gdje je nekada stajao glavni oltar, onda ćeš pronaći jedan lijepi predmet“. Idućega dana, 19. travnja 1759. je za vrijeme odmora za objed s nadničarom Mártonom Tóthom iz Isaszega počeo pretraživati spomenuto mjesto. Na dubini od 50-60 cm našli su jednu veliku kamenu ploču. Kada su ju podigli, pomoćni zidar Fidler je pronašao 11 cm visok i 4 cm širok kip Blažene Djevice Marije izrađen od slonovače. Kip (koji vjerojatno potječe iz XII. stoljeća) su predali grofu Grašalkoviću koji mu se veoma obradovao držeći ga Božjim znakom. Dao je da se od obiteljskoga nakita izradi kruna, a zatim je kip s pojasom od dragoga kamenja pohranio u posebnu srebrnu kućicu iza kristalnoga stakla.

Grof Grašalković je ovaj događaj ispričao svome prijatelju kardinalu nadbiskupu grofu Christophu von Migazziju, obnašatelju časti vackoga biskupa, koji je temeljito istražio i provjerio sve okolnosti, te je utvrdio njihovu vjerodostojnost. Dostojna je dovršena kapela (14. kolovoza 1761.) i u nju se grofica dolazila moliti svake subote. Počeli su ovamo na molitvu pristizati i mještani, te su stigle i vijesti o prvim čudotvornim djelima i uslišanim molitvama. Prvi je zabilježen slučaj jednoga mesara iz Gödöllőa koji si je ozlijedio ruku tako da mu je sasvim onemoćala, pa nije mogao obavljati svoj posao. Nakon što se pomolio u kapeli, ozdravio je i ponovno nastavio raditi. Vijesti o čudotvornim ozdravljenjima su se proširile, pa je sve više ljudi dolazilo na molitvu. Kapela (današnje svetište) je postala premala, pa je grof Grašalković odlučio proširiti crkvu koja je posvećena 17. ožujka 1771. Uz pomoć kardinala grofa Migazzija grof Grašalković je u samostan pozvao i naselio kapucine iz Hatvana (Bartal 1928). Premda kapucini ne mogu imati imovinu, pa dakle nisu mogli prihvatiti posjed koji im je grof darovao, ipak je pronađeno rješenje prema kojemu će on i njegovi potomci, odnosno nasljednici doživotno uzdržavati kapucine. Na posjed je pozvao pouzdane koloniste koje je obvezao da pomažu kapucinima. Tako je svetište dobilo i duhovnike i potrebnu pomoć mjesnoga pučanstva, a hodočasnici su dolazili u sve većem broju.

²⁸ Besnyő se spominje već 1249. u darovnici kojom je Bela IV. darovao crkvu Redu Premontrejac iz Hatvana.

Slika 7. Crkva u Máriabesnyőu

u četiri naselja: Máriabesnyő, Budim, Mór i Tata, u kojima su im vraćeni njihovi stari, ali i vrlo zapušteni posjedi. Problem predstavlja manjak redovnika, pa su kapucini privremeno napustili Máriabesnyő, u kojemu je vacki biskup 2002. godine za župnika imenovao svjetovnog svećenika. Papa Benedikt XVI. je 2008. dodijelio crkvi u Máriabesnyőu rang *basilicae minor*. U njoj se nalazi obiteljska grobnica Grašalkovića u kojoj počiva i zadnji bračni par (knez Antun III. i Leopoldina Esterházy).

Antun I. Grašalković i Bačka

Bačka je zemljopisni naziv za područje između Dunava i donje Tise, bez izrazite granice prema sjeveru. Najčešće se sjevernom granicom uzima granica nekadašnje Bačko-bodroške županije, dakle crta Baja-Jankovac-Kelebija-Martonoš (Đanić i Stantić 2004, 13). Ime je dobila po Baču, nekoć županijskome i crkvenome središtu. Nakon pada Budima i Segedina 1542. Bačka se nalazila u sastavu Segedinskog sandžaka koji je pak bio dio Budinskog pašaluka, a imala je šest nahija: Bajsku, Subotičku, Segedinsku, Somborsku, Bačku i Titelsku. Domicilno mađarsko pučanstvo je izbjeglo ispred Turaka, a na njihovo mjesto su se postupno naselili Hrvati i Srbi. Do većega naseljavanja Hrvata došlo je potkraj XVII. stoljeća pod vodstvom bosanskih franjevaca, a napose poslije protjerivanja Osmanlija. Tada su 1687. godine Duje Marković i Jure Vidaković kao predstavnici pet tisuća Dalmatina zamolili da im dvor omogući naseljavanje u tri „devastirana“ mađarska grada, kao i da im se osigura

mjesto za stanovanje te dovoljno zemljišta da bi mogli preživjeti. Zauzvrat su obećali kako će se odano boriti protiv Turaka. Vjerojatno su ovu zamolbu osobno predali u Beču, a o tome događaju je u zapisniku ostalo zabilježeno: „Markovic und Juro Vidakovic bitten um Castellen und territoria einige devastierte Castellen und territoria für 5000 aus der Türkei herübergegangener Ratzen, damit sie unterkommen und sich ernahren mögen. Versprechen dagegen jederzeit unter dem Commando eines deutschen Generals oder Officier wieder den Erbfeind die Waffen zu führen“.²⁹

Očitujući se o ovoj molbi bavarski kraljević Maksimilijan je preporučio Dvorskome ratnom vijeću da dopusti njihovo useljenje u tri ugarska grada: Segedin, Suboticu i Baju, o čemu postoji sljedeća kratka zabilješka: „Chufürst zu Bayern recommandirt sub dato Feldlager bei Sizar 9. Juli 1687. die kathol. Raizen damit ihnen 3 Palanken zu erbauen un zu bewohn nen eingeraumet werden möge“.³⁰ Dvorsko ratno vijeće je molbu „katoličkih Raca“ 1. rujna prosljedilo podgeneralu Antonu Caraffiju, koji se također suglasio s preseljenjem Dalmatina, pa je tako 1687. u Segedin, Suboticu i Baju doselilo više tisuća „katoličkih Slavena“. Doseljenici su se u Segedinu priključili već postojećoj etničkoj zajednici. Svoju pripadnost „dalmatinskoj“ naciji mnogi od useljenika istaknuli su već i u svom imenu, pa tako u ispravama nalazimo *Josu Dalmatu* 1677. godine, *Nicolausa Belgradiensisa Dalmatu* 1680. godine, odnosno *Olivu Gabrich Dalmatu* 1768. godine (Heka 2009, 36-37).

Poslije protjerivanja Osmanlija uslijedio je Rákóczijev ustanak, pa je s ionako napuštenih i neobrađenih imanja izbjegao ili je unovačen dio kmetova. Stoga je bila velika potražnja za radnom snagom. Nakon mira u Szatmáru kalački nadbiskup grof Imre Csáky je prvi počeo naseljavati crkvene posjede, a potom su taj primjer slijedili i carska komora i veleposjednici. U prvoj polovini XVIII. stoljeća useljen je prvi val kolonista, ali su oni napuštali svoja staništa, dočim bi našli kakvo pogodnije mjesto za život. Treba pritom napomenuti kako su česte nutarnje migracije bile posljedica stalnoga podjarmljivanja od strane feudalnih gospodara i vojske te od velikih poreznih tereta. Najveći val doseljavanja zabilježen je na području Bačke. Zbog stalnih ratova je ovdašnja plodna zemlja desetljećima bila neobrađena, pa su kolonistima golema zemljišta bila vrlo privlačna. No, nju su za sebe htjeli i carska komora i srpski graničari, ali i plemići. Osobito je komora raširenih ruku očekivala potencijalnu radnu snagu ne birajući puno među pridošlicama i ne propitkujući tko je odakle došao.

Na području Bačke je do polovine XVIII. stoljeća bila ustrojena Potiska vojna granica, uz koju su na području današnje Vojvodine postojali i Banatska vojna granica u Banatu, odnosno Petrovaradinska graničarska pukovnija u Srijemu. Prema popisu pučanstva iz 1715., Srbi i Hrvati (Bunjevci i Šokci) su činili 97 % stanovnika Bačke. No, to se stanje doskora temeljito promijenilo. Naime, politika kolonizacije, koju su promovirali Habsburgovci, dovela je do velikih migracija, napose kada je 1751. ukinuta Potiska vojna granica. Kako su graničari većinom bili Srbi, oni su se odselili,

²⁹ Ibid. Protoc. exped. folio 573. sept 1687., Nr. 43. (Vidi i Iványi 1909, 88).

³⁰ Arhiv Dvorskog ratnog vijeća u Beču. Protoc. exped. folio 570. od 22. rujna 1687. godine. Vidi Iványi 1909, 87.

a na njihovo su mjesto pristigli Nijemci, Slovaci i Rusini, ali i brojni Mađari. Ovi potonji su počeli dolaziti nakon 1731. godine. Naime, upravnik komorinih dobara Gábor Gombos je 28. travnja 1731. dopustio naseljavanje pridošlica iz Mađarske na komorinu pustaru Jankovác (kasnije je naselje dobilo mađarski naziv Jánoshalma) kamo su 1733. pristigli prvi doseljeni slobodnjaci. Novi val doseljavanja uslijedio je nakon što su slobodnjaci iz županija Somogy i Zala poslali Józsefa Losonczyja da od Ferencza Redla, upravnika komorinih dobara zamole dopuštenje kako bi se naselili u nekoliko pustara što im je odobreno. Godine 1743. su se doselili u Bezdán (*mađ.* Bezdán), a 1749. u okolne salaše stanovnici iz županija Tolne, Baranje, Somogya i Veszpréma.

Kolonizacija Bačke pokazala se znatno uspješnijom od 1748. godine, kada je predsjednik komore postao grof Antun I. Grašalković. Prepoznajući veliko značenje kolonizacije, ali i njenu svrhovitost, grof Grašalković je kolonistima olakšao uvjete naseljavanja. Već 1750. je uspješno provedena kolonizacija pustare Bačka Topola (*mađ.* Topolya), a 1752. pustara Žarkovac i Klisa nadomak Doroslova (*mađ.* Új-doroszló). Istočnobačka naselja su naselili Mađari iz Jászsága i to: Kanjižu (*mađ.* Magyarkanizsa) 1750., Sentu (*mađ.* Zenta) 1755., Adu 1760., te Stari Vrbas (*mađ.* Óverbász) 1767. godine. Mađari katoličke vjeroispovijesti nastanili su još i Kulu (1749.), Nemes-Militics (1752.) i Bečej (1767.). Prekodunavski Mađari su se 1756. doselili u Doroslovo (*mađ.* Új-doroszló), te 1767. u Bačko Petrovo Selo (*mađ.* Péterréve). Grof Grašalković je planirao 1751. u Kupusinu naseliti 150 mađarskih ili slovačkih katoličkih obitelji, 1752. je želio u Čonoplju kolonizirati Mađare, dok je 1753. kanio srpsko pučanstvo Bogojeva preseliti u Ratkovo (Parabuty, Parabutsch), a na njihovo mjesto nastaniti Nijemce. No, ovaj plan se izjalovio jer se nije prijavio dostatan broj kolonista. Mađari su 1753. naselili rubno područje Bogojeva gdje su ustrojili naselje Karavukovo (*mađ.* Új-Karavukova). Već 1764. su ovamo kolonizirani Nijemci s područja Kölna, Frankfurta, Ulma i Schweinfurta. Odnos između Mađara i njemačkih pridošlica nije bio najsajniji, pa je stoga za vrijeme poplave 1770. godine njemačko pučanstvo preseljeno u Karavukovo, a Mađari su se odselili u Bogojevo u kojemu je 1772. stanovala 101 mađarska obitelj, a 1783. je već bilo 817 duša. U Karavukovu je 1910. stanovalo 4.055 žitelja od kojih 3.814 Nijemaca (94 %), 229 Mađara (5,6 %), 8 Srba (0,2 %) i 4 Hrvata.

Nakon što je Josip II. donio edikt o vjerskoj toleranciji, u Bačku su se u manjem broju doselili i Mađari protestanti iz Kunhegyesa i Tiszabure u Feketić (*mađ.* Fekete-hegy), te iz Karcaga, Kunmadarasa i Jászkiséra u Staru Moravicu (*mađ.* Bácskossuthfalva). Zadnji značajniji val kolonizacije Mađara dogodio se na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće. Tada je pridošlicama iz županija Pest, Heves i Nógrád, 1783. naseljen Temerin, 1805. Mol (*mađ.* Mohol), te 1806. Bačko Gradište (*mađ.* Bácsföldvár).

Kolonizaciji u Bačkoj pridonijela je i uredba Marije Terezije iz 1762. kojom je naložila da se nasele sve pustare u kojima ima plodnoga zemljišta. Kako bi pružila dobar primjer veleposjednicima, komora je planirala naseljavanje na šest svojih posjeda. Savjetnik dvorske komore Anton Cothmann je 1763. godine u društvu

inženjera Jánosa Kovácsa obišao komorske pustare u Bačkoj županiji.³¹ Prvo su obišli Apatin u koji je grof Grašalković 1750. naselio Nijemce, Bački Gračac (*mađ.* Új-Filipova) također naseljen Nijemcima, Bezdán u koji su 1742. pristigli Mađari i pripadnici više slavenskih naroda, Dávod (Dautova) u koji je 1762. doseljeno 109 obitelji iz Gornje Ugarske, Doroslovo gdje su 1757. kolonizirani Mađari, Odžaci (*mađ.* Hódság) u koji su oko 1760. doseljeni Nijemci, kao i u Bukin 1749. godine. Put ih je dalje vodio u Novo Karavukovo (*mađ.* Új-Karavukova) od 1753. naseljen Mađarima, u Čonoplju nastanjenu Mađarima i „Srbima katoličke vjeroispovijesti“ (Iványi 1909, 173-174). Iduća stanica bila je Veprovac koji su 1760. osnovali Mađari i Slovaci, a nakon njega je slijedio Lemeš (Svetozar Miletić, Nemes-Militics) u kojemu je bilo više od 100 domova nastanjenih Mađarima. U Ruskom Krsturu (*mađ.* Keresztúr) su se naselili Rusini, Stapar (*mađ.* Sztapár) su 1750. utemeljili Srbi, a u Kupusinu su se 1752. nastanili Mađari i Šokci.³²

Cothmann je od starijih naselja posjetio Prigrevicu (*mađ.* Prigrevicza-Szent-Iván), Bački Brijeg (*mađ.* Béreg), Bačku Palanku (*mađ.* Palánka), Bukin, Staro Karavukovo (*mađ.* Ó-Karavukova) i Brestovac (*mađ.* Brestovác). Nakon obilaska naselja, Cothmann je poslao izvješće Mariji Tereziji, na što je kraljica otpisom od 28. lipnja 1764. naredila da se na posjede carske komore u Bačko-bodroškoj županiji imaju naseliti Nijemci koji su tada već nastanjivali selo Csátalja, ali i Petrovaradin (*mađ.* Pétervárad-Sáncz), Odžake, Kolut, Palanku, Gajdobru i Apatin.³³ Anton Cothmann je dobio zadaću osobno voditi kolonizaciju 1763. godine te pripremiti novi val kolonizacije u narednim godinama. Budući da je Bačka ranije oslobođena od Osmanlija, na njezinu je području kolonizacija već znatno odmakla, kada je u Banatu tek počinjala.

³¹ Anton Cothmann (Beč, 1721. – Pešta, 1785.) bio je jedan od najutjecajnijih državnih službenika napose na polju državne gospodarske politike. Kao zagovornik merkantilizma pripadao je skupini mladih ekonomista na koje se sredinom XVIII. stoljeća kraljica Marija Terezija sve više oslanjala zapostavljajući staru gardu pravnika koji su se zauzimali za očuvanje feudalizma. Na području Bačke i Banata se Anton Cothmann opravdano može smatrati izvršiteljem gospodarske politike koju je sam zagovarao, a koja je kraljičinim potpisom postala i službena. Ona se u znatnoj mjeri oslanjala na kolonizaciju. Za zasluge koje je ovaj Nijemac imao za dvor, Marija Terezija ga je 1765. uzdigla u rang ugarskoga baruna. (Vidi opširnije Kalapis 2003.)

³² Savjetnik Cothmann u svom izvješću navodi da je Stapar najljepše srpsko selo (*rác falu*) u Bačkoj. Prvi spomen ovoga naselja datira iz 1740-ih godina, kada o somborskoj graničarskoj miliciji čitamo da među inim koristi i pustaru *Stapari*. Još 1749. je bila pustara, a iduće godine su ovdje naseljeni stanovnici Bokčenovića i Vranješeva, a nešto kasnije i mještani Prigrevice (ukupno 200 obitelji). Razlog tomu bio je taj što su mještani Bokčenovića i Vranješeva na Dunavu počeli napadati čamce koji su prevozili njemačke koloniste u njihova nova odredišta, pa su neke od njih ubili i opljačkali. Vlasti su tada Srbe iz ovih naselja – u biti kao kaznu – naselili u Stapar. Broj stanovnika povećan je daljnjim naseljavanjem Srba iz Szentivána i Brestovca (*mađ.* Beresztóc). Prema komorinu zemljovidu iz 1768. godine u selu je živjelo 180 srpskih obitelji.

³³ U Cothmannovom izvješću stoji da je tada u Apatinu stajalo više od 500 kuća, u Bezdanu 400, u Kolutu (*mađ.* Küllöd) 200, a u Kruščiću (*mađ.* Vepröd) 130. Na temelju njegova detaljnoga izvješćaja označena su daljnja naselja u kojima se ima provesti kolonizacija, i to: Šupljak (Ludas), Moravica, Pačir (*mađ.* Pacsér), Telečka, Gajdobra, Mali Idoš itd.

Carski savjetnik Cothmann je u razdoblju od 1763. do 1771. godine u Banat dao naseliti 9.672 obitelji, a u Bačku 2.252 porodice, dok je 1764. na područje Pančeva uputio 800 isluženih vojnika ustrojenih u četiri satnije. Sukladno državnoj politici, promicao je doselidbu Nijemaca, ali je sveudilj pazio da se pridošli Nijemci nasele u njemačka, Mađari u mađarska, a Srbi (podrazumijevajući i Bunjevce i Šokce) u srpska sela kako među njima ne bi došlo do razmirica. No, od svih je pridošlica tražio da se sami uzdržavaju od svoga rada. Da bi im olakšao posao, dao im je željezni alat, otvorio je mesnice i kovačke radionice. Sve stolare i drvodjelje je obvezao da rade kako bi se kuće užurbano podizale, a proveo je i pošumljavanje područja. Najvažnija zadaća mu je bila utvrditi stanje na terenu i podnijeti izvješće Ugarskoj kraljevskoj komori u Požunu o tome u kojem bi se smjeru trebala nastaviti kolonizacija. Kraljica je to vrlo detaljno izvješće iskoristila za donošenje konkretnih odluka, ali su njegovo značenje prepoznali i povjesničari, pa je István Iványi preveo latinski tekst i dao ga je objelodaniti (Iványi 1888).

Do kraja stoljeća su Nijemci iz Unga i Mađari iz županija Pešt, Fehér i Tolna kolonizirani u Kljajićevo (*mađ.* Kernyája) i Kruševlje (*mađ.* Krusevlya), a Nijemci iz Češke i Austrije su naseljeni u Doroslovo, Filipovo, Veprovac i Kolut. Česi i Moravljani su kolonizirani u Bezdán, otpušteni austrijski vojnici su pristigli u Kupusinu, a u Odžake i Gajdobru pridošlice iz Lotharingije i nekoliko francuskih obitelji.

Doselidba Slovaka (tótok) počela je u razdoblju od 1740. do 1744. kada je Mihály Csernovits uzeo u zakup posjed grofa Cavrianija u Futogu. Jedan od bitnih uvjeta ugovora o zakupu bio je taj da je zakupac dužan obrađivati svekoliko zemljište na koje po potrebi može dovesti koloniste. „Csernovits je, uviđajući da stanovništvo okolnih srpskih naselja izbjegava rad, odlučio iz Gornje Ugarske naseliti Slovake luterane u Petrovac, Kisač, Gložan i okolna mjesta“ (Iványi 1909, 173-174). Oko 1766.-1768. godine su naselili i Bačko Novo Selo (*mađ.* Bácsújfalu), a 1780.-1786. Pivnice i u Baju, u kojim naseljima su nastale evangeličke vjerske zajednice. Kada je Futog došao u posjed grofa Andrása Hadika, onda više ništa nije ometalo evangelike u njihovu vjerskom životu. Dapače, grof Hadik ih je u značajnoj mjeri pomagao.

Kolonizacija je novi zamah dobila za vladanja Josipa II. koji je 1768. obišao županiju i uvjerio se koliko ima neiskorištenoga zemljišta. Osim toga, želio je modernizirati gospodarenje za što je ponajprije računao na nove koloniste iz područja oko gornje Rajne. Bačko-bodroška županija je, naime, nadaleko bila poznata po marljivosti njemačkih poljodjelaca koji su trebali poslužiti kao uzor ostalim stanovnicima županije bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Kako bi se uvjerio u stvarno stanje u županiji, Josip II. je 1784. naredio da se izvrši popis pučanstva, mjerenje površine i procjena vrijednosti zemljišta. Posao je dovršen 1787. Ukupan broj stanovnika županije bio je 227.147 duša, što znači da je u odnosu na popis pučanstva iz 1720. povećan za 30.860 stanovnika. Od toga broja je njih 184.081 živjelo u županiji, a ostatak u tri slobodna kraljevska grada i to: 20.708 u Subotici, 13.360 u Somboru i 8.998 u Novome Sadu.

Županija se susljedno odupirala reformama Josipa II. kao uostalom i drugdje u zemlji, pa se kralj jednostavno odlučio na upravnu reformu. Zemlju je podijelio na

Slika 8. Zemljovid Bačko-bodroške županije*

deset okruga na čelu kojih je stajao povjerenik s ovlastima i unutar gradova. Bačka županija je uključena u Temišvarski okrug (temesvári kerület) zajedno sa županijama Temes, Torontál i Krassó, a na čije čelo je imenovan János Dezséri Bachó, dok je

* Izvor: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/hu/2/22/BacsBodrog_vm.gif

veliki župan grof András Hadik morao predati vlast (Marczali 1898, 413). S njim je morao odstupiti i prvi podžupan József Kovács, koji se odupirao carskim reformama. Na njegovo mjesto je 1786. imenovan Ivan Latinović (Latinovits János). Kralj Josip II. se odlučio osobno uvjeriti provodi li se u djelo njegova uredba, pa je stoga u ljeto 1786. krenuo u obilazak Ugarske. U Sombor je stigao 8. srpnja, idući dan je boravio u Subotici, a odatle je preko Sente produžio u Segedin.

Dvor je zbog francuske prijetnje bio prisiljen obnoviti ustavnost i u Požunu sazvati državni sabor 1796. godine, na koji su iz županije poslani nunciji Ferenc Kászonyi i Sebastian Vojnić (Vojnits Sebestyén).

Kolonizacija Mađara, Nijemaca, Slovaka i Rusina pridonijela je gospodarskome razvitku Bačke u čemu je istaknutu ulogu imao grof Grašalković. Temeljio ga je na merkantilizmu dajući pritom prednost Nijemcima.

Predsjednik komore

Grof Grašalković je u Bačkoj ostao napose poznat po naseljavanju pridošlica, odnosno po vrlo uspješnoj planskoj kolonizaciji. Mihály Krámlí u svom uratku *Fiume 1848-ban* spominje kako je naseljavanje Nijemaca na područje tadašnje Ugarske uspjelo tek u drugome pokušaju, u razdoblju od 1748. do 1763. pod vodstvom predsjednika komore grofa Antuna Grašalkovića i komorskoga povjerenika za naseljavanje Antuna Cothmana (Krámlí 2011). Nijemci su poglavito naseljavani na posjede pod upravom komore (Mayer 1993).

Grof Antun Grašalković se na području južne Ugarske pojavljuje sredinom XVIII. stoljeća kada je dobio važnu ulogu u sklopu ukidanja Potiske vojne krajine. Naime, kraljevskim otpisom od 1. srpnja 1745. propisano je razvojačenje Subotice, Sombora, Brestovca i Palanke, ali je do konačnoga uvođenja građanske uprave u Potiskoj vojnoj krajini došlo tek 1751. godine. Kraljevsko povjerenstvo pod predsjedanjem grofa Antuna Grašalkovića pristiglo je na lice mjesta, gdje je u jesen 1750. počelo s radom. Polazeći od Titela, nastavljajući preko Sente sve do Segedina, povjerenstvo je obišlo sve općine u sastavu Vojne krajine. Tamošnje ih je pučanstvo dočekalo s oduševljenjem, jer su od njih očekivali oslobođenje od vojnih vlasti. No, Srbi iz Vojne krajine nisu dijelili radost s pripadnicima ostalih naroda. Na otpis od 15. kolovoza 1750. kojim je naloženo ukidanje preostalih vojnih šančeva u Potisju i Pomorišju, srpski metropolit i bojnik Šević su u ime srpskih vojnih postrojbi prosvjedovali kod Glavnoga vojnog stožera. No, kraljica Marija Terezija je ostala dosljedna svojoj uredbi, te je uvela građansku upravu (osim u pet mjesta na uglu Dunava i Tise), ostavljajući graničarima slobodu da odluče (do 1. travnja 1751.) žele li živjeti na području nove Vojne krajine, ili pak postati građani. Kraljica je dala i dodatne povlastice graničarima. Časnicima u Potiskoj Vojnoj krajini dodijelila je 1751. plemićki naslov, a mnogim naseljima (Martonoš, Stara Kanjiža, Senta, Ada, Mol, Petrovo selo, Bečej, Srbobran i Bačko Gradište) je dala povlastice.

Razvojačenje Potiske vojne krajine poslužilo je županiji Csongrád kao razlog da od Bačke županije zatraži povrat Sente, Martonoša i Kanjiže (Zenta, Martonos, Ka-

nizsa). Naročito velike napore je županija Csongrád uložila ne bi li pod svoju jurisdikciju dobila grad Suboticu i pustaru Madaras. Županija je već 1744. pisala dvoru moleći da se iste priključe županiji Csongrád kojoj su ranije pripadali. Odlučnost glede ostvarivanja ovoga cilja vidi se i po tome što je izabrano i izaslanstvo koje je imalo poći u Beč radi dobivanja privole za priključivanje Subotice i Madarasa. No, svi naponi su ostali bezuspješni, jer je Subotica pripala Baču (Zsilinszky 1898, 10). Unatoč tomu, županija Csongrád nije popuštala, pa je zamolila potporu baruna Zaya, grofa Ferenc Károlyija, pače i samoga vackoga (Vác) biskupa. Palatin je stoga odredio da se 22. kolovoza 1746. u Požunu održi rasprava o pitanju pripadnosti Subotice i njezinih pustara Madarasa, Tavankuta, Sebešića, te naselja Kőrösegyháza. Zbog otpora Bačke županije ova je rasprava odgođena za 14. studenoga (Borovszky 1909, 17). Dvije županije su prijepor oko statusa Subotice vodile do 1751. godine kada je dokinuta samostalnost Potiske vojne krajine te su bivše krajiške općine ušle u sastav Bačke županije. Deset godina kasnije je županija Csongrád palatinu poslala zamolnicu potkrijepljenu obiteljskim ugovorima i drugim privatnopravnim ispravama kojima je dokazivala kako je Subotica darovnicom kralja Matijaša iz 1464. pripala Csongrádskoj županiji, te da je i 1504. odnosno 1511. bila u sastavu Csongrádske županije, kao što su istoj županiji oduvijek pripadali i Senta, Martonoš te Kanjiža.

Ovo pitanje se pojavilo i u naputcima nuncijima poslanima na državni sabor 1764. godine. Grof Grašalković je, naime, želio da na saboru zamole neka se pošalje državni odbor, koji bi istražio koja naselja su nekada pripadala području županije Csongrád. Bačka županija je susljedno dokazivala da pustare Szent-Péter i Horgoš u trenutku razvojačenja Vojne granice 1750.-1751. godine nisu pripadale županiji Csongrád. Kao dokaz je navedeno da su prilikom preuzimanja Horgoša od strane obitelji Karas koja se početkom XVIII. stoljeća iz Gornje Ugarske naselila u Segedin, postupali činovnici Bačke a ne Csongrádske županije.³⁴ Čelnici ove potonje obratili su se tada Antunu Grašalkoviću kao predsjedniku komore radi rješavanja spora. Vlada je njima dala za pravo, pa je 1763. zabranila Bačkoj županiji uredovanje na području Horgoša i Szent-Pétera (Zsilinszky 1898, 38).

Godine 1802. ujedinjene su Bačka i Bodroška županija u Bačko-bodrošku županiju, u kojoj su postojala četiri grada s ovlastima municipija (*mađ.* törvényhatóság i jogú város iliti *njem.* Stadt mit Munizipium) koji su bili izuzeti od jurisdikcije županijskih organa.³⁵ To su bili Baja i tri slobodna kraljevska grada: Subotica, Novi Sad i Sombor. U ovom potonjem je bilo sjedište županije koja je po popisu pučanstva iz 1900. imala 764.317 stanovnika, te 2.462 vojnika. Sastav stanovništva po materinskom jeziku bio je sljedeći: 327.108 Mađara, 192.267 Nijemaca, 139.412

³⁴ Segedinska obitelj Karas (vjerojatno hrvatskoga podrijetla) provela je kolonizaciju opustjeloga Horgoša. Rodoslovlje ove porodice poznato je od 1500-ih godina. Vidi: *M.O.L., Kárársz család levéltára, P 349 / 2., 3.csomó.* U Horgošu još žive potomci ove obitelji. Osim u Segedinu i Horgošu, njihovi stambeni i kulturni objekti nalaze se u mjestima: Szeghalom, Bélmegyver, Füzesgyarmat, Mezőberény, Privigyé, Románfalva (Slovačka), Karaševo (Karánsebes, Krassóvár, Rumunjska).

³⁵ Gradovi s ovlastima municipija su postojali u Ugarskoj od 1870. do 1918., te u Mađarskoj do 1950. Ovi gradovi sa samoupravom nisu potpadali pod nadležnost županijskih vlasti.

Srba, 30.068 Slovaka, 10.054 Rusina, 927 Hrvata, 327 Vlaha i 66.615 ostalih (među kojima ponajviše Bunjevaca, Dalmatina i Šokaca) (Iványi 1909, 25). Prema vjeroispovijesti je bilo 498.216 rimokatolika i 10.814 grkokatolika, 138.344 pravoslavaca, 68.526 evangelika, 29.261 reformiranih, 18.793 izraelita, 59 unitarijanaca i 2.766 ostalih.³⁶

Grašalkovići i Bačka

Raspadom Austro-Ugarske monarhije i stvaranjem Kraljevstva SHS Bačka je podijeljena na dva dijela: manji je ostao u Mađarskoj sa središtima u Baji, Kalači i danas najmnogoljudnijem Kecskemétu, a veći u Kraljevini SHS. Grof Grašalković je u dijelu Bačke koji pripada Mađarskoj imao značajnu ulogu u Baji, a u onome području koje je danas u sastavu Vojvodine (Srbije) u Somboru i Bačkoj Topoli. Upravo stoga ćemo detaljnije prozboriti o ova tri grada.

Najraniji pisani spomen Baje potječe iz 1323. i vjerojatno ukazuje na ime gospodara naselja. Prvi poznati veleposjednik Baje bila je obitelj Bajai, a potom je kralj Matijaš 1474. imanje doniralo obitelji Czobor. U vrijeme turske vlasti ovdje je bilo sjedište nahije, važna utvrda i luka. Nakon oslobođenja od Osmanlija naselje je opustjelo, te su se u razdoblju od 1686. do 1690. u velikom broju doselile izbjeglice iz Bosne (Bunjevci i Šokci, odnosno dijelom Srbi). U XVIII. stoljeću je doseljen i znatan broj Nijemaca, pa je zahvaljujući pridošlicama Baja opet bila relativno napučeno naselje. Poslije odlaska Turaka naselje je dospjelo u ruke carske komore. Car Leopold I. je 1696. gradu dodijelio status trgovišta, a prava koja proizlaze u svezi s time potvrdio je Karlo III. 1714. godine. Kasnije je Baja ponovno dospjela u vlast feudalnoga gospodara. U razdoblju od 1727. do 1741. nalazila se u posjedu obitelji Czobor, a nakon što je grad pao pod zalog, Antun I. Grašalković ga je dobio 1750. kao kraljevsku donaciju. U posjed ga je 1763. uveo kalački kaptol. Nakon izumiranja muške loze Grašalkovića, bajska je imanje od udovice Leopoldine Esterházy u zalog uzela obitelj Horváth, od koje ga je 1850. kupio grof Károly Viczay. Zadnji veleposjednik trgovišta Felix Zichy Ferraris je posjed kupio 1856. godine. Od njega se Baja otkupila 1858. godine, a potom je naselje 1862. za 722 tisuće forinta kupilo i bajska veleposjed te Grašalkovićev dvorac u kojemu je uređena gradska kuća. Poslije I. svjetskoga rata je Kraljevstvo SHS željelo uključiti ovaj grad u svoje zemlje, ali to se ipak nije dogodilo. Srpska vojska je, doduše, 1918. okupirala grad, ali ga ipak nije uspjela zadržati u svojim rukama, nego je tek nakon 33 mjeseca opsade (tzv. Baranjsko-bajska srpsko-mađarska republika) napustila Baju. Grad je od 1921. do 1941. bio središtem Bačko-bodroške županije, a zatim i od 1945. do 1950., kada je ustrojena nova, Bačko-kiškunska županija (Bács-Kiskun megye) sa sjedištem u Kecskemétu.

Procvat grada vezan je uz razdoblje feudalnoga gospodara Antuna I. Grašalkovića kada je Baja postala jednim od središta Alfölda. U gradu i okolini je pojava grofa

³⁶ Detaljne statističke podatke i demografsku analizu vidi u: Szondi 2007.

Slika 9. Palača Grašalković u Baji

Grašalkovića donijela velike promjene. Bogati veleposjednik je i ovdje na napuštenu imanja naselio njemačko i slovačko pučanstvo, dao je sagraditi „Grašalkovićevu palaču“ odnosno današnju Gradsku kuću na Trgu Svetog Trojstva (Szentháromság tér) u talijanskom renesansnom stilu, te Župnu crkvu svetog Petra i Pavla. Njegov sin Antun II. Grašalković je 1779. sklopio s vlastima Baje trajni ugovor te je izdao uredbu na latinskom jeziku kojom je regulirao pitanja uprave. Uz Baju i hercega Grašalkovića se vezuje i jedna uzrečica: „*Nije čak rekao ni zdravo crkvo!*“ (mađ. *Azt sem mondta, hogy szervusz, templom*). Naime, veleposjednik Baje je na jednom od svojih posjeda kanio podići kalvinističku crkvu od čega ga je pokušavao odgovoriti katolički župnik. Na to mu je herceg rekao: „Bilo bi dobro velečasni da vidite malo dalje od nosa, jer ovu crkvu podižem uz odobrenje njegova veličanstva“. „Dobro je“ – uzvratio je svećenik, „ali vi ne biste trebali vidjeti samo do Beča, nego i do neba“. „Ipak će se sagraditi crkva“ – nije popuštao herceg, na što je velečasni zaključio: „Pa onda, zdravo crkvo!“ (Margalits 1877).

Pored Baje Grašalkovići su imali manje-više bitnu ulogu i u susjednim naseljima. *Başkut* (mađ. *Vaskút*) je selo u predgrađu Baje koje je u XVIII. stoljeću dospjelo u vezu s Grašalkovićima, nakon što je grof Antun I. Grašalković stekao posjed u Baji. Premda je Baškut potpadao pod jurisdikciju bajskog suca, ipak je grof Grašalković 1752. dao tamo poslati posebnoga suca, te je od naselja ustrojio posebno selo. Mještani nisu bili zadovoljni kakvoćom zemljišta, pa su se htjeli odseliti, na što je grof Grašalković 1756. pisanim putem izvijestio županiju da je voljan na posjede

u Baji primiti odseljeno pučanstvo (Iványi susljedno govori da se radi o Srbima) iz Baškuta, te da bi na njihovo mjesto, u napuštenih 30 kuća želio naseliti Nijemce „koji su miroljubiviji i radišnji narod“ (Iványi 1909, 176). Najznačajniji spomenik u selu je katolička crkva čiji temeljni kamen je položen 1759. Iza glavnog oltara se nalazi natpis na latinskom jeziku koji u prijevodu glasi: „Crkvu je dao sagraditi grof Grašalković u čast Svetoga Trojstva“.

Bikić (mađ. Bácsbokod) nalazi se zapadno od Bačkog Aljmaša (mađ. Bácsalmás). Do 1904. je službeni naziv sela bio Bikić (mađ. Bikity) i nastao je kao sljednik naselja *Bököd*. S novim feudalnim gospodarom Baje grofom Grašalkovićem sklopio je 1751. ugovor sukladno kojemu je grofu pripadalo 400 forinta i devetina prinosa od žitarica, vina, pčela, janjadi itd. Svaki seljak nastanjen na pustari Tataháza bio mu je dužan nakositi jedan stog sijena. Tko je zasadio novi vinograd, bio je šest godina oslobođen plaćanja nameta. Selo je kasnije zajedno s bajskim posjedom bilo u rukama obitelji Széchenyi, pa grofa Hédervári *Viczaya*, te grofa *Zichy-Ferrarisa*, sve dok 1862. nije otkupljeno.

Bátmonostor je također naselje u bajskoj općini koje je potkraj XVIII. stoljeća bilo u rukama Grašalkovića (još i 1831.). Po popisu pučanstva iz 1900. u selu su živjele 2.674 duše u 465 domova. Govorili su mađarski jezik, a po vjeroispovijesti je bilo 2.647 rimokatolika, 17 izraelita, 6 pravoslavaca i 4 evangelika.

Gara je drevno naselje u bajskoj općini, koje se u ispravama spominje od 1290. Posjed je nakon odlaska Osmanlija pripao komori, koja je 1750. bajsko imanje prodala Antunu I. Grašalkoviću. Njegov sin Antun II. Grašalković je držao Garu o čemu svjedoči i urbarij iz 1772. godine, za koji István Iványi tvrdi da je nastao na slovačkom (tót) jeziku (Iványi 1909, 173-174). Imajući u vidu nacionalni sastav stanovništva ovoga bunjevačko-njemačkoga sela, prije bismo rekli da se radilo o hrvatskom jeziku. U Gari je 1900. živjelo 3.898 duša u 752 doma. Od toga je bilo 2.575 Nijemaca, 1.229 Bunjevaca i 91 Mađar. Po vjerskom sastavu su osim 21 izraelite ostali mahom bili rimokatolici.

Mátételke je izvorno nosio naziv Mateović. Obitelj Csejtey je 1749. pravo na pustaru Mateović predala porodici *Piuković* koja je kraljevu donaciju na taj posjed dobila 1779. godine. Grof Grašalković je 1764. od obitelji Csejtey kupio drugu polovinu posjeda Mateovića, pa je 1805. istočni dio Mateovića bio u posjedu Piukovića, a zapadni dio zajedno s Mátéházom u rukama kneza Antuna III. Grašalkovića.

Miljkut (mađ. Mélykút) je naselje između Jankovca (mađ. Jánoshalma) i Bačkog Aljmaša (mađ. Bácsalmás) koje je 1805. zajedno s bajskim veleposjedom bilo u vlasništvu kneza Grašalkovića. U naselju je 1900. bilo 8.105 duša u 1.413 domova. Od toga je bilo 8.077 Mađara, 18 Nijemaca, 4 Srbina, 1 Slovak i 5 pripadnika drugih naroda. Prema vjeroispovijesti je bilo 7.959 rimokatolika, 113 izraelita, 20 protestanata, 1 evangelik i 12 „ostalih“. *Tataháza* ili Tótháza se 1731. spominje u izvorima kao naselje iznad Bačkog Aljmaša. Pustaru Tataháza su stanovnici Bikića 1736. koristili uz plaćanje godišnjega iznosa od 75 forinta. Antun Grašalković je kao vlasnik bajškoga posjeda 1764. želio naseliti Tataházu, pa je kolonistima dao cijelo područje u zakup za iznos od 50 forinta, s time da kuće moraju graditi ušorene, od plaćanja

poreza feudalnom gospodaru su oslobođeni godinu dana, a od plaćanja poreza županiji tri godine. Stranci su bili oslobođeni plaćanja poreza na rok od šest godina. U županijskom popisu poreznih obveznika prvi put se selo nalazi 1765., a 1769. je Tataháza županiji platila 137 forinta poreza. U naselju koje je 1772. bilo u vlasti Antuna II. Grašalkovića živjelo je 1777. godine 110 obitelji u 89 domova. Imali su 366 komada stoke za vuču i 100 konja. Po nacionalnom sastavu su bili Mađari.

Slika 10. Grašalkovićeve palača u Somboru³⁷

Drugo važno bačko središte obitelji Grašalković bio je *Sombor*. Ovaj grad se prvi put spominje u pisanim izvorima 1360. godine kao vlasništvo mađarske velikaške obitelji Czobor, koja se tada u ispravama bilježi kao Chobor Szent Mihály. Ova obitelj je radi obrane od Turaka 1478. godine, uz dopuštenje kralja Matijaša podigla utvrdu, ali je 1541. naselje ipak palo u ruke Osmanlija. Jedna turska isprava nastala dvije godine kasnije zapisuje naziv grada u obliku Sombor. U njemu je stolovao paša, a u upravnom pogledu je potpadao pod Segedinski sandžak. Osmanlije su 12. rujna 1687. bez otpora napustili Sombor, te se već iste godine pod vodstvom Dominika Duje Markovića i Jure Vidakovića doselilo nekoliko tisuća Hrvata Bunjevaca. Dujo Marković je obnašao funkciju gradskoga kapetana, a poginuo je 1690. u boju kod Slankamena. U Sombor su 1690. doseljeni i srpski graničari. Godine 1717. je

³⁷ Izvor: http://vajdasag.rs/images/0/0a/Grasalkovica_palata.jpg

postao sjedište Vojne krajine (*lat.* Oppidum militare), ali je razvojačenjem 1745. izgubio svoje povlastice i uključen je u sastav Bačke županije. U cilju dobivanja statusa slobodnoga kraljevskoga grada potpisan je 1748. dokument pod nazivom Alternativa, kojime se uređuje podjela vlasti između katoličke i pravoslavne crkve i vjernika. Nakon ispunjavanja ovog preduvjeta Sombor je 1749. Marija Terezija poveljom proglasila slobodnim kraljevskim gradom. Od 1802. je u njemu bilo sjedište Bačkobodroške županije, ali i komorskih carskih dobara. Stoga je u Somboru upravnik komorskih carskih dobara grof Antun Grašalković 1763. godine sagradio zgradu u baroknom stilu koja je služila kao upravna zgrada kraljevske komore (*lat.* domus cameralis) iz koje je komorska uprava u vrijeme Marije Terezije i Josipa II. obavljala kolonizaciju pojedinih dijelova županije. Zgrada na kojoj je stajao obiteljski grb Grašalkovića služila je kao ured za doseljavanje njemačkoga pučanstva. U zgradu je kasnije useljena somborska brzozajvna postaja, a između dva svjetska rata je tu bila porezna uprava. Za vrijeme Jugoslavije je stanovito vrijeme u zgradi bilo sjedište policije. Palača je dograđena koncem XIX. stoljeća i od tada ima današnji izgled. Jedna je od najljepših građevina u gradu. Grof je u Somboru dao sagraditi i pivovaru na Bezdanskom putu koja je poslije srušena.

Bačka Topola (*mađ.* Topolya) se u pisanim izvorima prvi put spominje 1462. kada je kralj Matija svojoj majci darovao Fybaych, preteču današnjega grada. Sam naziv naselja u obliku Topola prvi put je zabilježen 1543. godine u popisu crkvene desetine prikupljene u Kalačkoj nadbiskupiji. Topolu stanovništvo nije napustilo ni za vrijeme osmanlijske vlasti. Oblik Topoly nalazimo prvi put u popisu naselja Kalačke nadbiskupije potvrđenih kraljevskim zaštitnim pismom 1665. godine. Naselje Topoly spominje se i u državnom popisu poreznih obveznika 1686. godine. Njime je obuhvaćeno 65 kuća tadašnjega sela koje je nakon protjerivanja Turaka postalo komorski posjed. Značajna prekretnica u povijesti Bačke Topole uslijedila je odlukom grofa Antuna Grašalkovića koji je u Somboru 15. rujna 1750. izdao pisani nalog kojim je zadužio slobodnjaka Ferenca Csiszovszkija za provedbu kolonizacije pustare u Bačkoj Topoli. Želio je na ovu pustaru naseliti barem 200 katolika mađarske ili slovačke narodnosti. Csiszovszki je u narečenom pismu dobio naputke o uvjetima doselidbe: kolonisti su ugovorom za zemlju vezani seljaci a ne kmetovi, imaju pravo graditi si kuće od tvrdoga materijala, a osim toga su oslobođeni plaćanja županijskih nameta na rok od četiri godine, te plaćanja poreza komori na rok od dvije godine. Komori su trebali plaćati 400 forinta i davati 1/7 od uroda žitarica. Bili su oslobođeni i plaćanja crkvene desetine, a svoje gostionice su mogli držati otvorenima od 1. listopada do 30. ožujka. Kolonizacija je bila uspješna te je već 1756. naselje platilo županiji 600 forinta poreza. U selu su 1765. živjele 182 rimokatoličke mađarske i slovačke obitelji i ukupno 1.376 stanovnika. Prva katolička crkva podignuta je 1764. godine. Povelju o uzdizanju naselja u rang trgovišta s pravom održavanja državnih sajмова Bačka Topola je dobila 1806. godine. Od tada je u naselju počeo razvoj obrta, pa su 1815. cehovi dobili svoje cehovske povlastice. Podignut je parni mlin, ciglana, klaonica itd.

U vojvodanskom dijelu Bačke vrijedi spomenuti još nekoliko naselja koja su također povezana s ovom hrvatskom obitelji. Predsjednik komore grof Grašalković je 1749. na pustaru Apatin dao naseliti njemačke obrtnike. Naselje se toliko brzo razvijalo da je već 1755. dobilo status trgovišta i pravo na održavanje tjednih sajmova, te četiri državna sajma godišnje. Po popisu pučanstva iz 1900. godine u Apatinu je živjelo 13.940 duša u 2.662 doma. Prema materinskom jeziku je u gradu bilo 12.115 Nijemaca, 1.569 Mađara i nešto malo pripadnika ostalih nacija. Vjeroispovijest je bila dominantno rimokatolička.

Bukin (mađ. Dunabökény, danas Mladenovo) je nekada bilo čisto njemačko selo zahvaljujući kolonizaciji koju je proveo grof Grašalković 1749. i 1750. godine. Nastavljena je 1752. kada se iz gornje Njemačke doselilo oko 200 obitelji s kojima je ugarska komora sklopila ugovore uz posredovanje Józsefa Ferencza Redla, administratora komorinih posjeda u Baču. István Iványi iznosi podatak koji nekritički preuzimaju mnogi autori, da je, naime, ovdje „još 1763. stanovalo i 20 katoličkih Srba, koje je Cothmann kanio preseliti na neko drugo mjesto, jer su se bavili stočarstvom koje je negativno utjecalo na poljoprivredu“ (Iványi 1909, 80-81). Iványiju je bilo poznato tko su Šokci, Dalmatini i Bunjevci, stoga zbunjuje pojam „katolički Srbi“, napose jer je objavljen u mađarskoj monografiji i mađarskom čitateljstvu. U Mladenovu je 1900. popisano 3.322 duša u 595 domova. Nijemaca je bilo 2.914, Šokaca 212, Mađara 169, a Srba i Slovaka 27. Njih 3.277 su bili rimokatolici, 21 stanovnik je bio izraelitske vjere, 16 ih je bilo pravoslavaca, 6 protestanata i 2 evangelika.

Mali Iđoš (mađ. Kishegyes) je, na poziv predsjednika komore grofa Grašalkovića i upravnika posjeda u Baču Krusbéra upućen 1768. godine, postupno naseljavan rimokatoličkim pučanstvom iz županije Békés, koje se uz stanovite slobode bilo voljno ovdje nastaniti. Premda je selo izvorno mađarsko i naziv mu je Kis-Hegyés, ipak se na prvom pečatu iz 1770. godine nalazi natpis na njemačkom jeziku: „Mariatheresiastadt 1770.“

Gdjekad se spominje kako je grof Grašalković proveo odnarođivanje Bačke, ili pak mađarizaciju i germanizaciju naseljavanjem Mađara, Nijemaca i Slovaka, te dijelom i Rusina na svoje posjede.³⁹ Nekima pritom ponajprije smeta to što su pridošlice redovno bili rimokatolici, ili pak grkokatolici (Rusini). Grof Grašalković kao gorljivi katolik doista je na svoja imanja kolonizirao uglavnom

Slika 11. Poštanska marka izdana u povodu 240. godišnjice smrti Antuna Grašalkovića³⁸

³⁸ Izvor: <http://godolloi-hirek.hu/hirek/megnyilt-a-godolloi-barokk-ev>

³⁹ O kolonizaciji vidi opširnije Jankulov 2003.

katolike, ali nam se čini pretjeranim predbacivati mu „odnarođivanje“ u povijesnom razdoblju prije francuske revolucije i pojave nacionalnih pokreta. Naime, polovicom XVIII. stoljeća još je uvijek vjeroispovijest bila najčvršći kohezioni element u međuljudskim odnosima, napose u Ugarskoj (današnja Mađarska, Hrvatska, Slovačka, Vojvodina i dio Rumunjske) u kojoj su pored rimokatolika (i grkokatolika) bili vrlo brojni protestanti (kalvini, luterani odnosno evangelići), ali i pravoslavci.

O nacionalnom podrijetlu grofa Grašalkovića povijesni izvori šute, premda je izvjesno da se radilo o pomađarenom pripadniku hrvatskoga nižega plemstva, što svjedoči i činjenica da se u vrijeme dobivanja barunskoga ranga potpisivao kao „B. Grassalkovich Antal“. Osim toga, zauzima se i za uvođenje mađarskoga jezika u javnu uporabu (uz latinski i njemački), a u Komori je zapošljavao uglavnom činovnike koji su promicali mađarske interese. Mađarski autori katkad ističu i da je kolonizacijom služio mađarskim ciljevima, ali to je već dvojbeno. Naime, planskim naseljavanjem stranaca (pojedinačnim i skupnim) on je doista služio interesima cijele države, ali i svojim. Nepobitno je da je bio beskrajno odan bečkome dvoru, ali nikada nije zaboravio ni svoj uži zavičaj i njegovo slovačko (totsko) pučanstvo koje je u velikome broju naseljavao na svoje posjede.⁴⁰ No, isto je tako povijesna činjenica da su se mnogi od njih pomađarili (odličan primjer za to je Kupusina pokraj Apatina). Pritom je zanimljivo da je asimilacija Slovaka bila brojna kod rimokatolika, dok su evangelići uglavnom sačuvali svoj nacionalni identitet, dijelom i stoga što su pristali uz ideje panslavizma,⁴¹ čiji nositelji su u Ugarskoj bili Slovaci Pavel Jozef Šafárik i Ján Kollár.⁴²

⁴⁰ Službeni Ugarski saborski dnevnik i zapisnici su u XIX. stoljeću Slavoniju nazivali *Tótország* (*Tóthország*), ili *Szlavonország*, dakle se naziv *Tót* (u mađarskom jeziku se nacionalna pripadnost piše malim slovom, dakle *tót*) izvorno odnosio na Slavonca. Kako Mađari nisu uspijevali razlikovati Slavonce od Slovaka (dok se primjerice za Slovence udomaćio naziv *Vendi*), to su *Tóti* bili i jedni i drugi (područje današnje Slovačke se stoljećima, sve do danas naziva Gornjim krajem, iliti *Felvidék*, za razliku od područja današnje Vojvodine, Baranje, Međimurja i Pomurja za koje se udomaćio naziv Južni kraj, odnosno *Délvidék*). Kada je nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe Slavonija inkorporirana u sastav Hrvatske, to za Slavonca više nije bilo posebnoga naziva, jer su se Mađari rukovodili načelom jedna država, jedan narod, dakle su svi stanovnici Mađarske Mađari, kao što su i svi žitelji Hrvatske Hrvati.

⁴¹ Ovaj pokret iz prve trećine XIX. stoljeća polazio je od zamisli da svi Slaveni potječu iz zajedničke domovine Panslavije, da govore jedan jezik, te da se trebaju ujediniti svi slavenski narodi istočne i srednje Europe, na području između Kamčatke i Dubrovnika, Urala i Tatre, te Volge i Save, dakle, sve one zemlje u kojima se govori slavenski jezik. Starija mađarska historiografija začetnikom panslavenske ideje smatra hrvatskoga povjesničara Vinka Pribojevića (XVI. stoljeće), te Jurja Križanića (XVII. stoljeće), dok se ova ideja u XIX. stoljeću pojavila kao vid romantičnoga nacionalizma s ciljem kulturnoga, vjerskoga i političkoga jedinstva svih Slavena u Europi. Tada su slavenski intelektualci počeli proučavati zajedničku povijest i pravnu tradiciju (posebice običajno pravo), a pogledi su im bili uprti u „majčicu Rusiju“.

⁴² Ján Kollár je bio evangelički svećenik, a sljedbenici njegove ideje o sveslavenskoj uzajamnosti (u Ugarskoj) su bili mnogi Slovaci evangeličke vjeroispovijesti. Zanimljivo je napomenuti kako se i danas u Mađarskoj nacionalni identitet ponajviše sačuvao među Slovacima evangeličke vjeroispovijesti, premda su Slovaci većinski katolički narod.

Slika 12. Grašalkovićeve dvorac u Gödöllő⁴³

Grof Grašalković kolonizirao je svoje posjede pridošlicama iz područja oko Rajne, te Trieria i Kölna koji su imali stanoviti imetak, a bili su vješti u pojedinim zanimanjima, ili su imali iskustva u gospodarenju. Oni su sa sobom donijeli razvijeni zapadnoeuropski način proizvodnje, te su svoja znanja prenijeli svim stanovnicima Grašalkovićeve posjeda, što je dovelo do procvata poljoprivredne proizvodnje. Naime, neproduktivni sustav zadruga utemeljen na zajedničkom zemljištu zamijenjen je sustavom individualnih, obiteljskih gospodarstava. Mnogi stručnjaci predbacuju Grašalkoviću da se ograničio isključivo na agrarnu proizvodnju, a da je na svojim posjedima industriju zapostavio, ali ne smiju se izgubiti iz vida prirodne datosti Ugarske koje su pogodovale upravo poljodjelstvu. Grof je držao da će na temeljima uspješne agrarne proizvodnje postupno jačati i industrija. Prvi plodovi planske kolonizacije i organizacije gospodarenja na svojim posjedima dozrijeli su 1760-ih godina kako u korist riznice, tako i u njegovu korist. Naime, kolonisti su s jedne strane plaćanjem poreza pridonosili svome feudalnome gospodarstvu i državnoj riznici, a s druge strane su svojim radom i umijećem sudjelovali u boljitku cijele države. Grof Grašalković je radio razborito, štedljivo, koristeći svaku postojeću mogućnost, ali i

⁴³ Izvor: <http://www.google.hu/imgres?q=Godollo+kastely&hl=hu&sa=X&biw=853&bih=366&tbid=m=isch&tbid=tAkGQ0dh74IbqM:&imgrefurl=http://www.latika.eoldal.hu/cikkek/nehany-latnivalo-magyarorszagon--few-sights-in-hungary/godollo.html&docid=U0u0dRZD8ukCIM&w=300&h=210&ei=EoFKTo3nOsrYsgaYodCPBw&zoom=1&iact=rc&page=18&tbid=105&tbid=137&start=135&ndsp=8&ved=1t:429,r:3,s:135&tx=84&ty=40>

izvršno poznavanje ljudskih karaktera, napose glede odabira svojih suradnika. Na svojim posjedima u Hatvanu i Debrőu je u sklopu sudbene vlasti nad kmetovima i ostalim stanovnicima njegovih posjeda, dobio i pravo izricanja smrtne kazne (*ius gladii*). Ipak je među svojim kmetovima upamćen kao bogobojazni veleposjednik, a ne kao nekakav beskrupulozni feudalac.

Knez Antun II. Grašalković

Antun II. Grašalković (Pešta, 24. kolovoza 1734. – Beč, 6. svibnja 1794.) rođen je na obiteljskom imanju u Gödöllőu kao drugo dijete u braku grofa Antuna Grašalkovića i Kristine Klobušicky. Njegov otac grof Antun I. Grašalković je oporukom sav imetak ostavio svojoj udovici i svome jedinom sinu Antunu II. Grašalkoviću. No ovaj potonji se nije previše skrbio oko posjeda. Doduše, kolonizirao je pet pustara, popravio putove i dao završiti izgradnju Kalvarije, ali je potom posjede Gödöllő i Hatvan za sto tisuća forinta dao u zakup, raspustio je upravu i preselio se u Beč gdje si je dao sagraditi dvorac. Na imanju u Gödöllőu je između 1782. i 1785., preuredivši južni dio svoga dvorca, podigao prvo zidano kazalište u Mađarskoj. Danas je to jedno od triju očuvanih baroknih kazališta s kulisama u Europi. Predstave su se davale samo kad je knez sa svojom pratnjom boravio u Gödöllőu, obično tek nekoliko tjedana, ili pak nekoliko mjeseci na godinu. No, ni golemi iznos od zakupnine njegovih posjeda nije bio dostatan za raskošni stil života kojim je živio, pa se postupno sve više zaduživao.

U Sentivanu je 1780. dao sagraditi crkvu posvećenu sv. Ivanu Krstitelju. Bio je sudionik Sedmogodišnjega rata (1756.-1763.), vijećnik Ugarske komore, župan Bodroške županije (predzadni titularni bodroški župan prije njezina formalnog spajanja s Bačkom županijom) od 1759., te veliki župan Zvolenske županije (*mađ.* Zólyom) na području današnje Slovačke. Od 1767. nosio je naslov tajnoga savjetnika, od 1772. čuvara krune, a od 1783. i vojni naslov nadzornika kraljevske konjušnice. Godine 1784. je dobio naslov carskog (njemačko-rimskog) kneza, s tim da se taj naslov mogao naslijediti samo u obitelji prvorodenoga sina. U Beču se oženio 1758. s groficom Marijom Anom Esterházy (*mađ.* Esterházy Mária Anna). U tom su braku rođena djeca: Antun (1759.-1766.), Marija Ana (1760.-1815., bila je udana za grofa Mihályja Viczaya), Terezija (1761.-?), Otilija (1764.-1810., udana za Antala Forgácha), Ivan (*mađ.* János, 1765.-?), Elizabeta (1767.-1823., udana za Ferencu Esterházyja), Nikola (*mađ.* Miklós, 1768.-?) te Antun (1771.-1841.). Kći Terezija je vjerojatno živjela samo nekoliko tjedana, a sin Ivan oko godinu dana, dok je sin Nikola vjerojatno živio samo nekoliko sati. Budući da mu je prvorodeni sin Antun umro kao sedmogodišnji dječak, a u dječjoj dobi su umrli i Grašalkovićeви sinovi Ivan i Nikola, kneževski je naslov naslijedio njegov jedini sin Antun rođen 1771. godine. Premda je pravo na naslov hercega pripadalo samo prvorodencu, u ime povijesnih zasluga ove obitelji, kralj je priznao kneževski naslov i najmlađem Grašalkoviću.

Antun II. Grašalković, veliki župan Bodroške županije

Grof Antun (II.) Grašalković mlađi bio je veliki župan Bodroške županije (te kasnije županije Zólyom od 1769. do 1790.), ali je njegova vlast bila umnogome ograničena. Županija Bodrog ukinuta je potkraj 1729. Namjesničko vijeće je koncem narečene godine u svezi s imenovanjem velikih župana izbrisalo naslov bodroškog velikog župana s popisa obrazlažući tu odluku time što je ukinuta i sama županija. Namjesničko vijeće je 4. veljače 1730. godine obavijestilo kralja da se kod perceptora, a zatim podžupana Bodroške županije Franje Antuna Hammerschmieda nalazi pečat Bodroške županije, lišene svekolikih ovlasti i dužnosnika.⁴⁴ Na to je kralj svojom uredbom od 23. veljače 1730. godine ostavio dožupanu Bačke (Bács) županije da preuzme pečat i da ga preko Namjesničkog vijeća prosljedi Kancelariji. Hammerschmied, međutim, nije baš bio voljan predati pečat podžupanu Bačke županije. U ovom je predmetu Bačka županija 9. prosinca 1732. uputila podnesak Namjesničkome vijeću moleći neka naloži Hammerschmiedu da preda županijski pečat i službene isprave. U odgovoru na nalog Namjesničkoga vijeća Hammerschmied je naveo da je on čast II. podžupana Bodroške županije obnašao do 8. ožujka 1733. godine, pa stoga od Bačke županije traži da mu se isplate prinadležnosti. Ne zna se kako je ovaj prijemor završio, ali je Hammerschmied vjerojatno popustio, jer su traženi dokumenti Bodroške županije dospjeli u pismohranu Bačke županije (Reiszig 2011).

Na državnom saboru 1751. godine su županijski nunciji dobili naputke, među kojima je na prvome mjestu bio onaj kojim se požurivalo ukidanje Potiske vojne krajine. Iniciralo se također i ublažavanje poreza koji je Kraljevsko namjesničko vijeće uvelo 1745. godine Bačkoj županiji, zatim da se „za poštanske činovnike postave Mađari, a ne pravoslavni Srbi koji su upitne lojalnosti kako se to pokazalo prilikom pobune 1735. godine“ (Borovszky 1909, 169-171), kao i da glede pravosuđa pripadne zadunavskom okrugu, a u pogledu poreza pak budimskom okrugu. Opetovane su stalne pritužbe i žalbe Bačke županije da novosadski pravoslavni metropolit imenuje svećenike iz imućnijih obitelji, u pojedinim općinama čak i četvoricu. Budući da su svi oni oslobođeni plaćanja poreza, to viši porezni nameti padaju na teret pučanstva (Borovszky 1909, 169-171). Jedna od gravamina odnosila se i na Sombor, glede kojega se tražilo da ne bude primljen u red slobodnih kraljevskih gradova, „jer je u njemu glavno gnijezdo zločinaca“ (Borovszky 1909, 169-171). Napokon je zamoljeno i da se naselja razvojačene Potiske vojne krajine po uzoru na ostala komorska mjesta podvrgnu pod županijsku vlast. Isto tako je županija istaknula kako vojni povjerenici nisu od koristi županijskim vlastima, pa je bolje da ih se ni ne imenuje, jer njihove plaće predstavljaju teret za pučanstvo. Nunciji su predložili da njihove

⁴⁴ Županijska skupština je u prvoj polovici XVIII. stoljeća najčešće održavana u Baji, ali je, primjerice, dne 16. lipnja 1738. održana u Baču (Bács), a 22. lipnja 1740. u Petrovaradinu. Županijskom skupštinom obično je predsjedavao zamjenik nasljednog velikog župana, a on je predvodio i restauracije.

poslove preuzmu druga županijska tijela, a ako bi ih se ipak ostavilo na dužnosti, onda neka se njihove plaće podmiruju iz vojnog poreza.⁴⁵

Od narečenih predstavki i pritužaba još su iste godine usvojene one koje se odnose na ukidanje Vojne krajine, dok su bezuspješni ostali pokušaji da se spriječi ozakonjivanje Sombora kao slobodnoga kraljevskoga grada (Marija Terezija ga je u taj rang uzdigla poveljom iz 1749.). Pritom je Bačka županija isprva imala potporu Ugarskog sabora koji se žestoko protivio proglašavanju Sombora i Novoga Sada za kraljevske gradove, jer su županijski nunciji vidjeli opasnost u povećanju broja nuncija slobodnih kraljevskih gradova, držeći da će na taj način dvorska stranka dobiti prevlast u Požunskom saboru (Bačić 1995; 2008, 48-50). Isto tako su strahovali i od mogućnosti uvođenja novih poreznih nameta za pučanstvo neplemenita roda, jer je povlastica slobodnoga kraljevskoga grada oslobađala njegovo građanstvo od plaćanja pojedinih nameta. Ugarski je sabor poslije dugih rasprava 26. kolovoza 1751. ipak primio Sombor i Novi Sad u red slobodnih kraljevskih gradova (Marczali 1898, 284).

Premda je, dakle, Bodroška županija izgubila samostalnost, ipak je formalno naslov velikog župana ove županije postojao i u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Naime, kraljica Marija Terezija je 1746. na ovu funkciju imenovala grofa Leopolda Draškovića (*mađ.* Draskovich Lipót), a 1759. grofa Antuna II. Grašalkovića (*mađ.* gróf Grassalkovich Antal), ali je tada naslov velikog župana bio tek prazan naslov bez stvarne vlasti. Nakon imenovanja grofa Grašalkovića je, doduše, Marija Terezija opet odredila da se dvije županije razdvoje, pa je imenovala poseban odbor pod predsjedanjem palatina grofa Batthyányja i grofa Jánoša Tolvaya, suca Stola sedmorice, sa zadaćom rješavanja graničnog spora. No, ovaj je odbor zbog opstrukcije Bačke županije odgodio raspravu za 2. lipnja 1760. godine. Budući da je u međuvremenu umro veliki župan nadbiskup Ferenc Klobusiczky i na njegovo je mjesto imenovan nadbiskup grof József Battyhány, to palatin nije htio voditi spor protiv svoga sina. Cijeli je slučaj prolongiran i nije riješen do palatinove smrti, kada je veliki župan grof Grašalković pokušao oživjeti ovaj spor. Uspjelo mu je 1768. dobiti privolu namjesnika kneza Alberta za obnavljanje postupka, ali su u međuvremenu, nestali spisi ovoga spora. Nije ih bilo moguće pronaći ni u palatinovoj, ni u zemaljskoj pismohrani, pa je spor dospio u zapećak. Iako je knez Grašalković nosio naslov velikog župana Bodroške županije još i 1794. godine, tada se županija više ne spominje pod tim nazivom. Do konačnoga ujedinjenja Bodroške i Bačke županije u Bačko-bodrošku županiju došlo je Zakonskim člankom 1802: VIII.⁴⁶

Knez Antun III. Grašalković

Knez Antun III. Grašalković (*mađ.* Grassalkovich Antal, 1771.-1841.) rođen je 12. rujna 1771. u obiteljskom dvorcu u Požunu, a umro je u obiteljskom dvorcu

⁴⁵ Vidi Županijski arhiv (Vármegyei Levéltár) – Gravamina et postulata. J. Comitatus Bachiensis 1751.

⁴⁶ Veliki župani Bodroške županije bili su: gróf Henrik Tournon (1699.-1703.), grof Pál Nádasdy (1714.-1721.), grof Márk Czobor-Szentmihályi (1721.-1728.), grof Leopold Drašković (1746.-1759.), knez Antun Grašalković od Gyaraka (1759.-1794.).

u Gödöllőu. Bio je zadnji muški izdanak svoje porodice. Obnašao je funkciju administratora i velikog župana Čongradske županije, bio je i čuvar kraljevske krune, kraljevski komornik, kraljev tajni savjetnik, nositelj naslova viteza zlatnoga runa i dr. Očeva imanja su već bila zadužena kada ih je naslijedio u dobi od 23 godine, a taj trend je nastavljen i za njegova života. Ne samo što dugove nije poravnao, nego ih je dodatno povećao. Zato je kralj posjed Gödöllő stavio pod sekvestar (od 1795. do 1807.), a za upravljanje njime je ovlastio Grašalkovićeve šurjaka grofa Ferenc Esterházyja. Knez Grašalković je uglavnom živio u Beču i Požunu, stoga nije bio posebno vezan za Gödöllő u koji je prvi puta došao u lov na jelene već kao 32-godišnjak. No, dopalo mu se u ovome dvorcu, pa je od tada redovito dolazio ili u proljeće ili u jesen. Oženio se 1793. kneginjom Leopoldinom Esterházy, ali nisu imali djece.⁴⁷ Unatoč činjenici što su mu rashodi premašivali prihode, knez Grašalković je nastavio živjeti rastrošno. Poznat je bio kao širokogrudan čovjek, pa je darovao zemljište za izgradnju mađarskog Narodnoga muzeja (*mađ.* Nemzeti Múzeum) i Narodnoga kazališta (*mađ.* Nemzeti Színház), a značajnim sredstvima je pomagao i rad Akademije znanosti. Premda je imao goleme posjede, ipak je toliko trošio da je 1827. postao insolventan te su njegova imanja u Hatvanu i Gödöllőu opet dospjela pod sekvestar. O razmjerima Grašalkovićeve bogatstva svjedoči i katastarski popis iz 1826. godine. Prema njemu je u Bačko-bodroškoj županiji Ugarska komora imala 514.336 jutara zemlje, krunski posjedi su se prostirali na 266.507 jutara. Kalački nadbiskup je imao 38.031, ostrogonski nadbiskup 7.494, ostrogonski kaptol 5.967, samostan Bogyán 206, knez Grašalković 108.663, grof Brunswick 57.479, grof Eltz 300, grof Pálffy 5.111, grof Szécheny 20.543, barun Kray 24.560, barun Orczy 44.598, barun Rédl 20.869, grad Subotica 34.297, Goromon 15.120, Koronay 3.300, Kovács 10.607, Latinović 44.241, Márffy 5.822, Piuković 3.565, Rudić 17.845, Stratimirović 6.414, Vojnić 22.452, Zákó 4.884, Pilasanović 6.445, te obitelji Antunović, Kovačić, Németszegi, Šišković i Vermes zajedno 11.306, zadružni posjed Lemeš 11.455, obitelji Heinrich, Szalmásy i Tomcsányi zajedno 2.397, te obitelji Császár, Horváth, Huszár, Kászonyi, Mattyasovszky, Mészáros, Odry, Poljak, Potskay, Rezsny, Sučić zajedno 11.571 jutara zemlje.

Knez Antun III. Grašalković umro je bez potomaka 1841. u svome dvorcu u Gödöllőu. Njime je izumrla muška grana obitelji Grašalković. Prema oporuci grofa Antuna I. Grašalkovića, u slučaju izumiranja muške grane posjedi su se nasljeđivali po ženskoj lozi. Tako je nakon smrti kneza Antuna III. Grašalkovića imetak Gödöllő naslijedila njegova najstarija sestra, odnosno njezin muž grof Mihály Viczay. No, posjed nije donosio značajnijega prihoda, jer je još devet godina bio pod sekvestrom. Godine 1850. ga je grof Viczay prodao bečkom bankaru Georgu Simonu von Sini, a ovaj ga je 1864. prodao jednoj belgijskoj banci. Mađarska država je od te banke otkupila posjed u ožujku 1867. te ga je kao krunidbeni dar, zajedno s dvorcem stavila na raspolaganje kralju Franji Josipu i kraljici Elizabeti (Sissy, omiljena mađarska kraljica), koji su palaču koristili kao ljetnu rezidenciju (Dávid 1988, 188-195; 1991,

⁴⁷ Usvojili su djevojčicu koja se zvala Maria Henriette Aspasia le Marcant de Montval. Udala se za Kázméra Esterházyja i u tom braku je rođen jedan dječak i jedna djevojčica.

104-110). Kraljevska obitelj je uglavnom u proljeće i u jesen boravila u palači, što je pridonijelo razvitku grada Gödöllőa. Ovdje su se naselili brojni obrtnici, željeznička pruga je zbog kraljevske obitelji izgrađena i na ovoj crti, kao i tvornica plina potrebnoga za osvjetljavanje dvorca i željezničke postaje. U jesen 1918. je tijekom posjeta Gödöllőu Karlo IV. obaviješten o odstupu mađarske vlade, od 1920. je u dvorcu bilo stalno odmaralište gubernatora Miklósa Horthyja (kroz skoro dva i pol desetljeća). Poslije Drugoga svjetskog rata su u jednome dijelu dvorca boravile sovjetske postrojbe, u većem dijelu je djelovao dom za socijalno nezbrinute. Nakon pada komunizma ponovno su počele s radom dotad zabranjene crkvene škole i ustanove.⁴⁸

Zajmovi i parnice

Antun III. Grašalković se često spominje među najvećim zajmoprimateljima u razdoblju na pragu kapitalizma. Austrijski magnati su tada, naime, uz posredovanje bečkih banaka izdavali privatne obveznice (*njem.* Privatanleihen). Izdavatelj obveznica je potpisivao jednu ili više priznanica o glavnom dugu (*njem.* Hauptschuldverschreibungen) koje je zatim pohranio na depozit, obično u Austrijskoj narodnoj banci. Na taj glavni dug su on ili banka mogli izdavati i obročne obveznice (*njem.* Teilschuldverschreibungen) na neki manji iznos obično u tiskanom obliku. Ove parcijalne obligacije mogle su se prodati na burzi ali se u najvećem broju slučajeva ne zna gdje i kako. Banke su obveznice izdavale uz naknadu, ali nikakvo jamstvo i odgovornost za njih nisu preuzimale. Iz narečenoga se vidi da su tzv. parcijalne obligacije za dužnika bile vrlo skupe financijske transakcije. Amelie Lanier navodi primjer kneza Antuna III. Grašalkovića koji je 1820. godine upisao u Pešti novi glavni dug na iznos od 600.000 forinta te je istodobno povukao stari dug u iznosu od 334.500 forinta (Lanier 1995). Ako je istina da je na ime naknade navodno banci platio 20 tisuća forinta, onda je logično pitanje nije li se možda radilo o lihvarstvu od strane banke. O visini Grašalkovićeva zaduženja svjedoči i činjenica da je knez izdao ukupno tri obveznice na sveukupni iznos od 2.800.000 forinta: uz narečenu obveznicu od 600.000 forinta izdao je 1824. obveznicu na iznos od 200.000 forinta te 1825. na iznos od dva milijuna forinta. Parcijalne obveznice izdavali su i drugi grofovi i baruni, ali su ove obveznice vjerovnici gdjekad smatrali bezvrijednim papirima. No, mađarski sud nije prihvatio to mišljenje, te je u parnicama protiv magnata dao za pravo mađarskim velikašima. Tako sud nije prihvatio tužbeni zahtjev požunskoga trgovca Wachtlera protiv kneza Grašalkovića (optuženoga za prijevaru), nego je dao za pravo knezu. No, zbog stalnih zaduživanja knez Grašalković je ostajao bez svojih imanja ili su ona zbog hercegove insolventnosti pala pod sekvistar.

⁴⁸ Kapucini su 1989. dobili natrag svoj samostan u Máriabesnyőu, a 1990. su se u Gödöllő vratili premontrejci, koji su nakon otvaranja svoje gimnazije 1993. sagradili i crkvu. Sovjetske postrojbe su 1990. napustile dvorac, kao što je ispražnjen i cijeli kompleks, pa je tada započela rekonstrukcija teško oštećenoga i zapuštenoga dvorca, koji danas ponovno svijetli starim sjajem.

Pogovor

Grašalkovići su bračnim i rodbinskim vezama bili povezani s nekima od najuglednijih i najmoćnijih velikaških obitelji kao što su knezovi Esterházyjevi, grofovi Forgách, Drašković, Haller, Viczay, Khuen-Héderváry, koje su pak i međusobno bile premrežene bračnim i rodbinskim vezama. Zbog toga i u pismohrani obitelji Khuen-Héderváry koja se čuva u Mađarskom državnom arhivu nalazimo i dio pismohrane obitelji Drašković, Viczay i Grašalković.⁴⁹ Spomenuta pismohrana Khuen-Héderváryjevih grana se na tri dijela: na fond obitelji Viczay i Khuen-Héderváry (P 427), na fond obitelji Drašković (P 428) i na fond obitelj Grašalković (P 429).⁵⁰ Značajan dio pismohrane Grašalkovića u Mađarskom državnom arhivu (MOL) uništen je 1956. godine. Grašalkovići su u rodbinsku vezu s Viczayevima dospjeli udajom kneginje Marije Anne za grofa Mihályja II. Viczaya (1757.-1831.). Obitelj Viczay je zajedno s obiteljima Kanizsai i Ostffy potjecala iz roda Osl. Ime je dobila po naselju Vicza u Šopronsnoj županiji. Obitelj je 1645. stekla barunski, a 1723. grofovski naslov.

János Viczay se 1651. oženio s Katarinom (Katalin) Héderváry, kćerkom Stjepana (*mađ.* István) Héderváryja, zadnjega muškoga člana iz ove grofovske obitelji, pa je tako naslijedio i obiteljski posjed Hédervár u Jurskoj (*mađ.* Győr) županiji (Viczaly 1814; Décsényi 1891, 169-180; Závodszy 1920, Závodszy 1932, 340-356; László 1990, 184-189). Grof Mihály I. Viczay (1727.-1781.) je sredinom XVIII. stoljeća tamo podigao barokni dvorac u kojemu je uredio knjižnicu s 15.000 knjiga, a usto je imao i bogatu zbirku od preko deset tisuća kolajni. Oženio se s Terezijom Drašković, kćeri bodroškoga velikoga župana Leopolda Draškovića.⁵¹ Njihov sin Mihály II. Viczay (1757.-1831.) je očevu kolekciju dodatno obogatio i dao ju je katalogizirati povjerivši taj posao tada najpoznatijim europskim znanstvenicima numizmatičarima. Ovako uređene kataloge je zatim objavio.⁵² Unuk zadnjega muškoga pripadnika obitelji Viczay i začetnik porodice Khuen-Héderváry bio je hrvatski ban i ugarski mi-

⁴⁹ Khuen-Héderváry család levéltára. MOL, P szekció (P 427-429). Znan dio pismohrane uništen je u požaru 1956. godine. Prije toga ju je obradio Arisztid Valkó. Obradeni su materijal vezan uz Grašalkovićevu palaču u Pešti iz 1788. i dokumenti koji se odnose na dvorac obitelji Viczay u Héderváru (Radvánszky i Závodszy, 1909 i 1922; Bakács i Dávid 1968, 394-424).

⁵⁰ Jedan dio obiteljske pismohrane Grašalkovića nalazi se arhivu Mađarske komore (E 19), odnosno u pismohranama obitelji Zichy (P 708) i Károlyi (P 398).

⁵¹ Trakošćanski grofovi Draškovići su barunski naslov dobili 1567., a grofovski rang 1631. godine. Više je pripadnika ove obitelji obnašalo čast hrvatskoga bana, ali i druge istaknute funkcije i imaju istaknuto mjesto u povijesti hrvatskoga naroda.

⁵² Viczay je još za života, 1805. godine prodao 45 antičkih vaza carskoj zbirci u Beču, a nakon njegove smrti je velik dio kolekcije dospio u ruke Rollina, slavnoga pariškoga kolekcionara umjetnina, a preko njega u cijelu Europu. U Požunu je 1833. godine 227 slika iz njegove kolekcije prodano na javnoj dražbi. Jedan dio ovih umjetnina kupio je Tamás Kovács, glavni opat opatije u Pannonhalmi (Sólymos 1996, 11-143; Caroni 1814; Sestini 1828. 111; *Descrizione delle Medaglie Ispane...*).

nistar-predsjednik grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry.⁵³ Nakon smrti grofa Viczaya je naslijedio naslov Héderváry i posjede Ozora, Tamási i Hédervár. Na temelju oporuke grofa Viczaya i previšnje odluke nastale u Beču 5. prosinca 1874. grof Károly Khuen je dobio dozvolu za korištenje dvojnoga prezimena Khuen-Héderváry, a obiteljski grb je nastao ujedinjavanjem grbova obitelji Khuen i Viczay. Tako je on začetnik obitelji Khuen-Héderváry (Heka 2011, 425-426).

Obitelj Grašalković je izumrla, ali njezino ime nastavilo je živjeti kroz njihove dvorce, napose one u Požunu, Baji i Gödölőu, ali i kroz obitelji s kojima su bili rodbinski povezani.

Literatura:

Descrizione delle Medaglie Ispane appartenenti alla Lusitania, alla Betica et alla Taragonese, che si conservano nel museo Hedervariano per Dominico Sestini. Firenze 1818.

Acović, Dragomir. 2008. *Kneževi Grašalkovići od Đarka* <http://srpskoheraldicko-drustvo.com/documents/heraldika/03-grazalkovic.pdf> (pristupano 2. VI. 2011.)

Bakács, István i Dávid, Lászlóné. 1968. *Kisebb családi és személyi fondok.* 1. kötet. 1-444. törzsalapismok. Budapest: Áttekintő raktári jegyzék. 394-424.

Bačić, Slaven. 1995. *Povelje slobodnih kraljevskih gradova Novog Sada, Sombora i Subotice*, Subotica: vlastita naklada.

Bačić, Slaven. 2008. Građanin. U: *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca.* Knj. VIII. G. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo. 48-50.

Bartal, Ince. 1928. *A máriabesnyői kegyhelyen végezni szokott szertkeresztúti ájtatosság kézikönyve.* Máriabesnyő.

Bělina, Pavel i Kaše, Jiří i Kučera, Jan Pavel. 2001. *Velké dějiny země Koruny české X. 1740-1792.* Praha: Paseka.

Borovszky, Samu (ur.). 1909. *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye.* I.-II. Budapest: Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

Caroni, P. Felix. 1814. *Musaei Hedervary in Hungaria Nummos Antiquos, Graecos et Latinos descripsit, anecdotes vel parum cognitos etiam cupreis tabulis incidi curavit C. Michael Viczay [...]* I-II. Vindobonae.

⁵³ Ban grof Károly Khuen-Héderváry de Hédervár (*mad.* Hédervári gróf dr. Khuen-Héderváry Károly, 1849.-1918.) mađarski je (i hrvatski) političar koji je obnašao čast hrvatskoga bana (1883.-1903.), te u dva navrata predsjednika ugarske vlade (27. lipnja 1903. – 3. studenoga 1903. i 17. siječnja 1910. – 22. travnja 1912.). Nakon studija prava u Zagrebu i Požunu, počeo je 1875. javnu i političku djelatnost. Te je godine kao kandidat Slobodarske stranke (*mad.* Szabadelvű Párt) osvojio mandat u izornoj jedinici Győrsziget. Isti uspjeh je ponovio i 1878. Kralj ga je 1882. godine imenovao za velikoga župana županije Győr, a 1883. za hrvatskoga bana. Nakon dvadesetogodišnjega upravljanja Trojednom kraljevinom grof Károly Khuen-Héderváry je 27. lipnja 1903. imenovan za ministra predsjednika Ugarske vlade. Ovu je čast obnašao samo nekoliko mjeseci, ali je poslije opoziva još jednom dobio mandat za sastav vlade 17. siječnja 1910., no, tada već kao kandidat Nacionalne stranke rada (*mad.* Nemzeti Munkapárt), čiji je bio jedan od osnivača. Morao je odstupiti 22. travnja 1912. Za vrijeme drugoga mandata na funkciji ugarskoga predsjednika vlade, istodobno je (privremeno) obnašao i funkciju hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga ministra bez lisnice.

- Czigány, István. 1991. *Bottyán János : Vitézek, várkapitányok, hadvezérek, generálisok.* Budapest.
- Dávid, Ferenc. 1988. Schloss Gödöllő. Krönungsgeschenk der ungarischen Nation. U: Hamann, Brigitte i Hassmann, Elisabeth (ur.). *Elisabeth. Stationen ihres Lebens.* Wien-München.
- Dávid, Ferenc. 1991. Az idősebb Grassalkovich Antal jegyzéke egyházi építkezéseiről, 1771-ből. U: *MNG Évkönyv*: 225-230.
- Deutsch, Georg. 1889. Der Process des Panduren-Obersten Franz Freih. V. Der Trenk und seine Haft auf dem Spielberg. *Ungarische Revue*: 362-384.
- Décsényi, Gyula. 1891. *Mátyás király leveleskönyve a Khuen-Héderváry család könyvtárában.* Magyar Könyvszemle 16. Budapest.
- Dümmerling, Ödön. 1958. *A gödöllői kastély.* MÉ VII.: 9-31.
- Danić, M. i Stanić, S. 2004. Bačka. U: *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca.* Knj. II. B-Baž. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo. 13.
- Fallenbüchl, Zoltán. 1996. *Grassalkovich Antal.* Gödöllő.
- Heka, Ladislav. 2001. *Hrvatsko-mađarski povijesni kalendar.* Budimpešta: Croatica.
- Heka, László. 2009. *A szegedi dalmaták (bunjevácok) története : Povijesna uloga i značenje Hrvata Dalmatina u životu Segedina.* Szeged: Bába Kiadó.
- Heka, Ladislav. 2011. *Osam stoljeća hrvatsko-ugarske državne zajednice s posebim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu.* Szeged-Subotica: Hrvatsko-mađarska kulturna udruga „András Dugonics“, Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata i Hrvatsko akademsko društvo.
- Herczog, József. 1924. A magyar kincstár hitelműveletei Grassalkovich kamaraelnöksége idején. U: *Századok* 58: 433-465.
- Hlavačka, Milan. 2008. Marie Terezie. U: Marie Ryantova i Petr Vorel. *Čeští králové.* Praha: Litomyšl: Paseka. 475-483.
- Holjevac, Željko i Jelić, Tomislav. 2001. Hrvati u Slovačkoj. U: *Hrvatski iseljenički zbornik.* Zagreb.
- Iványi, István. 1888. *Cothmann Antal a magy. kir. udvari kamara tanácsosának jelentése a Bács-kerületi kamarai puszták állapotáról.* Szabadka.
- Iványi, István. 1909. Bács-Bodrog vármegyge községei. U: Borovszky Samu. *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegyge.* I.-II. Budapest: Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- Jankulov, Borislav. 2003. *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku.* Novi Sad-Pančevo.
- Jókai, Mór. 1895. *Trenk Frigyes.* Pest.
- Kalapis, Zoltán. 2003. *Életrajzi kalauz.* Újvidék (Novi Sad): Forum.
- Kiss R., István. 1905. *Magyarok Mária Terézia 1743. évi prágai koronázásán.* Budapest: Franklin-Társulat Nyomdája.
- Krámlí, Mihály. 2011. *Fiume 1848-ban.* U: Hajózástörténeti Közlemények. <http://kriegsmarine.hu/hk/km01001m.html4> (posjet 11. IX. 2011.)
- Kralovánszky, Réka i Máté, Zsolt. 1990. A gödöllői Grassalkovich barokk színházának elvi rekonstrukciója. *Mv XXXIV.*: 29-35.

- Krpan, Stjepan. 1988. *Od Karaša do Biferna: zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kukuljević, Ivan. 1877. Hrvati za nasljednog rata. U: *Rad*: XXXVIII.: 79–177.
- László, Csaba. 1990. A hédervári vár. U: Horváth László (ur.). *Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora*. Gyöngyös. 184–189.
- Lanier, Amelie. 1995. A hitel nem teremtheti meg saját feltételeit. Néhány megjegyzés a reformkori bank- és pénzügyről. U: *Vásárhelyi Pál és a reformkori mérnök-generáció*. Budapest.
- Loidl, Franz i Krexner, Martin. 1983. *Wiens Bischöfe und Erzbischöfe. Vierzig Biographien*. Wien: Schendl.
- Lyka, Károly (ur). 1902. *Művészet* 3: 207–220.
- Marczali, Henrik. 1898. *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig 1711–1815. VIII. kötet*. Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat.
- Margalits, Ede. 1877. *Bácskai közmondások és szólásmódok*. Baja.
- Margalits, Ede. 1900. *Horvát történelmi repertorium*. I. Budapest.
- Máté, Zsolt. 1994. Az egykori Grassalkovich-kastély, a későbbi királyi nyaraló Gödöllőn. *Mv XXXVIII.*: 1–10.
- Mayer, János. 1993. *Halál, szenvedés, kenyér: csátalja német betelepítése*.
- Mezey, Alice D. i Haris, Andrea. 1991. „Kastélyt” épített-e Grassalkovich I. Antal Hatvanban? U: *Műemlékvédelmi Szemle*. 9–15.
- Miskolczy, István. 1914. *Bajtay József Antal*. Budapest.
- Mojzer, Miklós. 1884. Az idősebb Grassalkovich Antal jegyzete a birtokain végzett építkezésekről, 1771-ből. *MÉ XXXIII.*: 78–81.
- Oswald, Josef. 1960. Migazzi, Christoph Anton Graf. U: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Freiburg.
- Pálffy, Géza. 1996. Bottyán János életpályájának néhány megoldatlan kérdéséhez. U: *Limes. Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle* 1–2: 93–116.
- Petheő, Károly, Fazakas, Zsigmondné, Kocsári, Istvánné (ur.). 1996. *Hatvani Lexikon*. Hatvan: Ady Endre Vár. Kvt. és Közösségi Ház.
- Radvánszky, Béla i Závodszy, Lajos, 1909. 1922. *A Héderváry család oklevéltára I–II*. Budapest.
- Reiszig, Ede. 2011. *Bács-Bodrogvármegye története*. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0003/4.html> (posjet 11. IX. 2011.)
- Sestini, Dominico. 1828. *Descrizione di molte Medaglie Antiche Greche esistenti in piu Musei*. Firenze. 111.
- Szabó, Margit. 2010. *Részlet a Kastélyok, templomok, szerelmek: A Grassalkovichok emlékezete*. Budapest: Aquincum Kiadó.
- Szondi, Ildikó. 2007. *Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban, különös tekintettel a magyarság adataira*. Szeged: Pólay Elemér Alapítvány.
- Sólymos, Szilveszter OSB. 1996.. Művészeti gyűjtemények. *Mons Sacer III.*: 11–143.
- Thaly, Kálmán. 1865. *Bottyán János, II. Rákóczi Ferencz fejedelem vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kuruczvilág hadjárataival*. Pest.

- Thaly, Kálmán. 1867. Bottyán tábornok haláláról s temető helyéről: Újabb adatok nyomán. U: *Századok*: 167-176.
- Várkonyi R., Ágnes. 1951. *Vak Bottyán*. Budapest.
- Várkonyi R., Ágnes. 1975. *Így élt Vak Bottyán*. Budapest.
- Varga, Kálmán. 1997. A gödöllői Grassalkovich-kastély rehabilitációjának rövid áttekintése (1981-1996). *Mű* XLI.: 11-17.
- Varga, Kálmán. 1998. Egy kastélyépítő főúr a 18. században: Grassalkovich I. Antal. U: *Műemlékvédelmi Szemle* VIII: 121-140.
- Varga, Zoltán. 2000. *A gödöllői kastély évszázadai*. Budapest.
- Viczay, Mihály. 1814. *Musei Hedervarii in Hungaria numos antiquos graecos et Latinos descripsit, anecdotos vel parum cognitos etiam cupreis tabulis incidit curavit*. Viennae.
- Vondra, Roman. 2010. *České země v letech 1705–1792 : doba absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*. Praha: Libri.
- Závodszy, Levente. 1920. *A Héderváry család története*. Budapest.
- Závodszy, Levente. 1931. *A Grassalkovich-ok*. Budapest.
- Závodszy, Levente. 1932. Viczay Mihály a mögyöjtő és Pray György barátsága. U: *Katholikus Szemle* 46: 340-356.
- Zsilinszky, Mihály. 1898. *Csongrád vármegye története II*. Budapest.

Summary

Counts Grassalkovic and the colonization of Bačka

Grassalkovic family was one of the most important and most influential Hungarian-Croatian families. Members of the family elevated from lower-middle nobility, thus Antun I Grassalkovic was awarded baronetcy, and later the title of count along with a byname Gyarak. The byname was given after municipality Gyarak (slov. Kmetovo, formerly Djarak) in Nyitra county, today in Slovakia. Moreover, he held the highest state offices during the reign of Maria Theresa and he was one of the richest citizens in Hungary. He is remembered for the construction of numerous churches, monasteries, castles, but schools as well and particularly for the colonization successfully carried out first on his estates and then in Bačka, where he left an indelible mark. Bačka was restored and agriculture and trade started re-enhancing when its deserted areas were colonized by German population, as well as by Slovaks and Hungarians. His son Anthony II Grassalkovic was elevated to the status of imperial duke, but he was not nearly as capable as his father, especially not in managing vast estates count Grassalkovic had gained. Grandson of Anthony I Grassalkovic and son of Anthony II was the last male member of this genus. As he had no offspring, female family members inherited the estate after his death in 1841. However, by then most of Grassalkovic's estate was already over-indebted, so the family possession gained some hundred years earlier gradually disappeared. Since the Grassalkovic had kinship with

some of the most respected and most powerful noble families such as the Esterházy princes, counts Forgách, Draskovic, Haller, Viczay, Khuen-Héderváry, even after the extinction of the male branch of the family, the name Grassalkovic continued to live through the members of these families, but also through the castles that they built for life, especially those in Pressburg, Baja and Gödöllő.

Keywords: Grassalkovics, barons, counts, dukes, Bačka, colonization, mercantilism, indigenoussness

Rodoslovlje obitelji Grašalković (Grassalkovich) de Gyarak

Graschiakovith had issue:

A1. a son

B1. **Gergely**, fl 1584

C1. **Péter**, fl 1584

B2. **Miklós**, fl 1584

B3. **Péter**, fl 1584

A2. a son

B1. **Mihály**, fl 1584

C1. **Mátyás Graschakovith**, +Röjtök 1628, m.Orsolya Kurdács de Ság (+1649), dau.of Bálint Kurdács de Ság by Fruzsina Bodor de Bátorkeszi

D1. **Ferenc Graschakovith**, fl 1627-33

D2. **István**, +Beckó 1680; m.Erzsébet Rajmannus, dau.of Pál Raymannus by Dorottya Rácsay

E1. **Pál**, +1682/83

E2. **János Grassalkovich**, +Ürmény 1716; m.Zsuzsanna Egresdy de Egresd, dau of János Egresdy de Egresd by Judit Tuchinszky

F1. **Erzsébet**, *Ürmény 11.11.1691; m.Ürmény 11.2.1716 Boldizsár Szöllősy de Felsőszőlős (*Ürmény 27.8.1690, +Ürmény 20.6.1759)

F2. **Antal Grassalkovich de Gyarak**, cr Reichsgraf Grassalkovich de Gyarak 1743, Nógrádi főispán, *Ürmény 6.3.1694, +Gödöllő 1.12.1771; **1m**: Buda 2.6.1722 Erzsébet Lángh (*1693, +Pest 9.10.1729), dau of Ádám Lángh by Borbála Fejér; **2m**: Eperjes 31.12.1731 Bss Krisztina Klobusiczky de Klobusicz et Zétény (*1712, +Pest 30.8.1738); **3m**: Pest 9.2.1752 Bss Terézia Klobusiczky de Klobusicz et Zétény (*1709, +Gödöllő 20.12.1781)

G1. [2m.] **Antal**, cr Reichsfürst Grassalkovich de Gyarak 1784, Bodrog és Zólyom vármegyék főispánja, *Pest 24.8.1734, +Wien 5.6.1794; m.Wien 21.5.1758 Gfn Mária Anna Esterházy de Galántha (*Wien 27.2.1739, +Wien 25.3.1820)

H1. **Antal**, *Pozsony 10.1.1759, +Gyöngyös 25.4.1766

H2. **Mária Anna**, *Pest 29.7.1760, +Pest 19.5.1815;

m.Kismarton 28.7.1776 Gf Mihály Viczay de Hédervár et Loos (*Hédervár 25.7.1757, +Hédervár 18.5.1831)

- H3. **Terézia**, *Pest 2.5.1761
- H4. **Otilia**, *Pest 18.8.1764, +Gács 8.5.1810; m.Esterháza 15.10.1779 Gf Antal Forgách de Ghymes et Gács (*Pest 8.11.1757, +Gács 15.2.1801)
- H5. **János**, *Pest 30.11.1765
- H6. **Erzsébet**, *Pest 6.9.1767, +Wien 3.4.1823; m.Wien 15.1.1783 Gf Ferenc Esterházy de Galántha (*Wien 6.2.1758, +Cseklész 18.11.1815)
- H7. **Miklós**, *Pest 30.12.1768
- H8. **Antal**, 2.Fürst Grassalkovich de Gyarak, Csongrádi főispán, *Pozsony 12.9.1771, +Gödöllő 30.10.1841; m.25.7.1793 Mária Leopoldina Esterházy de Galántha (*15.11.1776, +21.12.1864)
- G2. [2m.] **Franciska**, *10.11.1732, +1779; m.Pest 21.5.1758 Gf János Draskovich de Trakostyán
- G3. [2m.] **Klára**, *Wien 19.8.1735, +Győr 9.6.1803; m.Isaszeg 14.9.1755 Gf Gábor Esterházy de Galántha (*Felsőpaty 28.12.1732, +Gödöllő 20.8.1780)
- G4. [2m.] **Anna Mária**, *Pest 17.9.1736, +Wien 10.5.1806; m.Isaszeg 1.1.1754 Gf Gábor Haller de Hallerkeő (*1718 +21.11.1784)
- G5. [2m.] **Ignác**, *11.8.1737, +6.10.1738
- G6. [2m.] **Terézia**, *Pest 13.8.1738, +Pest 6.1.1769; m.Gf János Forgách de Ghymes et Gács (*Rajka 27.6.1722, +Pest 8.8.1774)
- F3. **Zsuzsanna**; m.Ürmény 17.1.1717 János Beleznay de Pilis (*1673, +Pilis 27.10.1754)
- F4. **Judit**, +Deménd 1746; m.Sámuel Blaskovics de Ebeczk (+1738)
- E3. **Farkas**; m.Judit Kruplanicz, dau.of János Kruplanicz by Ilona Kékedy
- F1. **Sándor**, +k.a.Grocka 1738
- F2. **István**, *Vittencz 21.8.1687, +1753
- F3. **Mária**, *Vittencz 10.7.1688, +Vittencz7.3.1720; m.György Vranovics (*1677, +Vittencz 25.8.1728)
- E4. **István**
- C2. **István Graschakovith**, fl 1605
- C3. **János Graschakovith**, fl 1605⁵⁴

⁵⁴ Izvor <http://genealogy.euweb.cz/hung/grassalk.html>